

Rasprava Johna Lockeja i Gottfrieda Wilhelma Leibniza o urođenim idejama

Bulić, Zrinka

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:678379>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-05-31**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Zrinka Bulić

**RASPRAVA JOHNA LOCKEA I GOTTFRIEDA WILHELMA
LEIBNIZA O UROĐENIM IDEJAMA**

Diplomski rad

Mentor: doc.dr.sc. Ljudevit Fran Ježić

Zagreb, rujan 2021.

Sadržaj

Sažetak	3
Uvod	4
1. René Descartes	8
2. John Locke	13
1.1. Ljudski razum	14
1.2. Izvor problema	14
1.3. Ideje i njihova priroda	14
1.4. Problem univerzalnog slaganja oko postojanja urođenih načela	15
1.5. Problematika spekulativnih načela	16
1.5.1. Univerzalnost urođenih ideja	16
1.5.2. Prihvatanje određenih maksima kad se čovjek počne služiti razborom (razumom)..	17
1.6. Problematika praktičkih (moralnih) načela	18
1.7. Univerzalnost moralnih načela.....	19
1.8. Iskustvo objašnjava postojanje moralnih načela.....	19
1.9. Ideja o Bogu	20
1.10. Izvori ideja	22
1.11. Misli li duša uvijek	23
1.12. Empiristički stav	24
3. Gottfried Wilhelm Leibniz	25
3.1. Ključne razlike u filozofijama dvaju autora	26
3.2. Nužne istine i istine iskustva	27
3.3. O latentnosti urođenih istina	28
3.4. Pojam refleksije	29
3.5. Sklonosti i predispozicije	29
3.6. Teorija sitnih opažaja/ misli li um uvijek	30
3.7. Ideja Boga i praktička načela	32
3.9. Odgovor na Molyneuxov problem	33
3.10. Sudar empirizma i racionalizma	34
4. Immanuel Kant	36
5. Noam Chomsky	39
Zaključak	42
Bibliografija.....	45

Rasprava Johna Lockeja i Gottfrieda Wilhelma Leibniza o urođenim idejama

Sažetak

Svrha je ovog diplomskog rada prikazati raspravu o urođenim idejama u filozofijama Johna Lockeja i G. W. Leibniza, kao i istaći glavne pretpostavke za tu raspravu u povijesti filozofije. U prvom dijelu iznosi se Descartesova podjela ideja na urođene, pridošle i one koje sam čovjek proizvodi. U drugom i trećem dijelu, koji su zapravo središnji dijelovi rada, iznose se stajališta Lockeja i Leibniza. Locke nastoji opovrgnuti argumente kojima se tvrdi da urođene ideje postoje i pokazati da je ljudski um opremljen dovoljnim spoznajnim aparatom da putem osjetila sakupi svu potrebnu spoznaju. Leibniz se nadovezuje na Lockeja i ne opovrgava nužno sve njegove stavove već ih na neki način proširuje proširujući pojam urođenih ideja, koje Locke preuzima od Descartesa, u urođene principe koji se latentno nalaze u čovjekovu umu a koji se često otkrivaju putem refleksije prigodom iskustva. U završnom dijelu rada iznosi se Kantova kritika i sinteza ovih stajališta. Kant se odmiče od pojma urođenih ideja kao prethodno opisanih i tvrdi da postoje čisti pojmovi razuma a priori koji nisu izvor cjelokupne ljudske spoznaje, ali koji omogućuju iskustvenu spoznaju. Za kraj rada ukratko je navedena teorija Noama Chomskog o prirodnoj zadanosti jezika kao nastavak ove rasprave koja nije bila u tolikom središtu filozofske misli nakon Kanta.

Ključne riječi: urođene ideje, René Descartes, John Locke, Gottfried Wilhelm Leibniz

A discussion on innate ideas by John Locke and Gottfried Wilhelm Leibniz

Abstarct

The aim of this master thesis is to present the discussion on innate ideas in the philosophies of John Locke and G. W. Leibniz and to point out the main preconditions of this discussion in the history of philosophy. The first part presents Descartes' division of ideas into innate, adventitious and those produced by man himself. In the second and third parts, which are in fact the central parts of the work, the views of Locke and Leibniz are presented. Locke seeks to refute the arguments that innate ideas exist and to show that the human mind is equipped with a sufficient cognitive apparatus to gather all the necessary knowledge through the senses. Leibniz builds on Locke and does not necessarily refute all his views, but in a way expands them by expanding the notion of innate ideas, which Locke takes from Descartes, into innate principles that are latent in man's mind and are often revealed through reflection occasioned by experiences. The final part of the paper presents Kant's critique and synthesis of these views. Kant departs from the notion of innate ideas as previously described and argues that there are pure notions of reason a priori which are not the source of all human cognition, but which enable experiential cognition. At the end of the thesis, Noam Chomsky's theory of the natural givenness of language is briefly noted as a continuation of this discussion, which was not so central to philosophical thought after Kant.

Key Words: innate ideas, René Descartes, John Locke, Gottfried Wilhelm Leibniz

Uvod

Čovjek je biće koje se oduvijek zaokupljalo mišlju o vlastitoj naravi. Koliko je stara misao o čovjeku, toliko je star spor oko toga što je on zapravo. Očito je da on posjeduje određenu urođenu narav, ali također je jasno i da ga oblikuje njegovi okoliš i okolina. Prirodno se postavlja pitanje koji je od ovih dvaju činitelja bliži točnom određenju čovjeka.¹ Tijekom povijesti filozofije iskristalizirala su se dva pristupa ovoj problematici koji svaki u svojoj domeni nude prilično dobre argumente za svoje tvrdnje. Sadrži li naša ljudska priroda urođene ideje, znanja i principe ili je samo prazna ploča, *tabula rasa* na koju naš okoliš upisuje informacije?

Prije samog ulaska u prikaz razmatranja koja su određeni filozofi imali oko pojma urođenih ideja treba ukratko reći što su one. Urođene ideje se kao pojam u povijesti filozofije ne pojavljuju jednoznačno. Od Platona do novog vijeka i na kraju suvremenog doba različita su vremena pretpostavljala različite objekte kada su filozofi govorili o urođenim idejama. U nekoj načelnoj definiciji može se reći da su urođene ideje pojmovi ili znanja koji prethode osjetu i iskustvu ili su od njih nezavisni. Pritom treba naglasiti da su se za razliku od Platona kod kojega su prauzori nama osjetilno opažljivih pojava u svijetu, one u doba srednjeg platonizma razumijevale kao misli ili pojmovi u Božjem umu. U novovjekovnim raspravama se o idejama govori kao o predodžbama ili pojmovima u našem, dakle ljudskome umu. Zato su uvođenje Platona i Aristotela u novovjekovne rasprave o pojmovima u ljudskome umu dovele do nesporazuma, koji ponegdje još i danas traje, da su i u antici postojale rasprave o urođenim idejama iako takve rasprave tada nisu postojale.

U ovom će se radu pitanje urođenih ideja primarno sagledati pomoću razmišljanja Johna Lockeja i Gottfrieda Wilhelma Leibniza. Ova se rasprava javljala u dvama navratima u povijesti zapadne filozofije, kako je to barem novi vijek razumijevao s retrogradnim pogledom na antiku. U antičko doba glavnu je ulogu urođenost ideja igrala u Platonovoj filozofiji eda bi zatim bila isključena iz aristotelovskoga pristupa koji je postao dominantna filozofska misao u srednjem vijeku, barem od razdoblja zrele skolastike. Rasprava se je iznova javila u 17. i 18. stoljeću, prvo

¹ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/innateness-history/>>

kod Descartesa, a zatim kod Lockeja koji je u svome djelu *Ogled o ljudskom razumu* dao poprilično uvjerljivo opovrgnuće mogućnosti postojanja urođenih ideja eda bi zatim Leibniz u svom djelu *Novi ogleđi o ljudskom razumu* iznio iscrpan odgovor na Lockeove tvrdnje. Kant se također dotakao ove teme u doba kada je u filozofiji prevladavao empiristički stav. On je prevladavao i u 20. stoljeću sve do vremena kada je Noam Chomsky ustvrdio da određeni pronalasci u području lingvistike upućuju na mogućnost postojanja urođenih ideja (znanja).²

Kod Platona se pretpostavke za kasniju raspravu o urođenim idejama najjasnije nalaze u dijalogu *Menon*. Tu Platon iznosi svoju teoriju prisjećanja tvrdeći da je sve znanje zapravo prisjećanje, sve što čovjek zna nalazi se u njegovoj duši prije ikakva susreta s izvanjskim svijetom posredstvom tijela.³ Za Aristotela je s druge strane um *tabula rasa* prilikom rođenja, a na koju se kasnije u čovjekovu doticaju s okolinom upisuju pojmovi i ideje. Dakle za Platona znanje dolazi iznutra, a za Aristotela izvana.⁴ Problem urođenosti ideja kod ovih filozofa u biti izvire iz njihovih različitih percepcija o tome što je duša. Za Platona su duše vječni entiteti koji postoje u svijetu ideja. Kada god pojedina duša nastani pojedino tijelo, ona sa sobom donosi ideje iz te transcendentne zbilje. S druge strane Aristotel u potpunosti odbacuje ovu teoriju transcendentnih prauzora. On smatra da je sve što postoji sastavljeno od dviju vrsta stvari, od materije i forme, i premda je za njega duša oblik (točnije: usvrhovljenost) tijela,⁵ ona nije oblik u Platonovu značenju riječi, tj. zaseban entitet, potpuno odvojen od tijela. Aristotel smatra da oblik ne može postojati bez materije, i to se odnosi kako na cjelokupnu stvarnost tako i na čovjeka.⁶ Po njemu, za čovjekovo postojanje tijelo nije manje bitno od duše pa tako duša ne može postojati odvojeno od tijela. Dakle duša nije besmrtna pa nema osnova kakav je bio u Platonovoj filozofiji za postojanje urođenog znanja.⁷ Moglo bi se dakako razmisliti nije li Aristotel platoničar u drugome smislu kada u spisu *O duši* kaže da je duša na neki način sve te kada razlikuje trpni i tvorbeni um, pri čemu znanje nastaje time da tvorbeni um u trpnome umu spoznaju svijeta samo prevodi iz mogućnosti u

² Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

³ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

⁴ Candice S. Goad, „Locke and Leibniz: The innateness debate“, University Microfilms International, Ann Arbor, SAD, 1991., str.3 (doktorski rad: Rice University, Houston, Texas).

⁵ Aristotel, *O duši*, Naklada naprijed d.d., Zagreb, 1996., str. 30 (Aristotel, *De anima*, 412a).

⁶ Candice S. Goad, „Locke and Leibniz: The innatenes debate“, str.2.

⁷ Ibid. str. 2

zbiljnost, dakle ne unosi u um ništa što u umu ne bi već po mogućnosti bilo. No, razrada ove misli bila bi tema za zaseban rad. U klasičnih se je autora u novome vijeku, pa tako i kod Kanta, na oprjeku Platona i Aristotela po pitanju urođenih ideja svakako gledalo kao na oprjeku racionalista (poglavito Descartesa i kartezijevaca) te empirista (poglavito Lockeja).

Drugi val rasprave o urođenim idejama pojavio se je u 17. stoljeću s Renéom Descartesom. On ni u jednom svom djelu nije sustavno iznio nauk o urođenim idejama, ali iz njih se može rekonstruirati osnova njegove teorije. Po njemu postoje tri vrste ideja: urođene, one pridošle izvana i one koje sami proizvodimo.⁸ Descartes ne ulazi u analizu toga postoje li urođene ideje uopće, on pretpostavlja da tako jest i na tome gradi svoju cjelokupnu filozofiju pa tako i epistemologiju. Za njega sva ljudska spoznaja proizlazi iz urođenih ideja.

Baš ovaj pristup ponukao je Johna Lockeja da napiše svoje djelo *Ogledi o ljudskom razumu* gdje u prvom dijelu nastoji detaljno iznijeti svoju teoriju o nepostojanju urođenih ideja i o zabudama koje su po njegovu mišljenju nastajale u dotadašnjoj filozofiji zbog nekritičkog prihvaćanja ovih pojmova. Locke kaže da su sve ideje koje čovjek ima predmeti mišljenja te da sve potječu iz osjetila i iz zamjedbe o onome što naš um radi dok se bavi idejama koje ima. Najočitiiji način na koji Locke može dokazati svoje teze jest tvrdnja o univerzalnosti. Dakle, osnovna je pretpostavka da, ako su određene ideje urođene, onda one moraju biti univerzalne, svaki ih pojedinac mora imati te mu moraju biti neposredno jasne. Tu odmah u oči upada primjer djece i ljudi s poteškoćama u učenju. Oni ne mogu neposredno, jasno i očito razumjeti matematičke aksiome ili određena spekulativna načela, primjerice tvrdnju: „Nemoguće je da ista stvar ujedno i jest i nije.” Locke u svom razmatranju zaključuje da ne postoje ideje koje su univerzalno prihvaćene pa stoga niti ne postoje urođene ideje. Na ovo izlaganje Leibniz je nastojao dati odgovor u svom djelu *Novi ogledi o ljudskom razumu*. On iznosi ono što smatra da Locke previđa, a to je da ljudska bića mogu imati određena znanja ili predispozicije za neka znanja, a da ih nisu neposredno svjesna. Locke je po njemu u krivu kada smatra da ideja može biti u umu samo ako je um svjestan te ideje. Smatra da postoji razlika između nužnih (*a priori*) i kontingentnih (*a posteriori*) istina te da urođeno znanje postoji kao sposobnost uma koji se razvija i razumijeva određene misli.

⁸ René Descartes, *Razmišljanja o prvoj filozofiji*, Demetra, Zagreb, 1993., str. 72.-74.

Nakon Lockeove i Leibnizove iscrpne empirističke i racionalističke analize na ovu se temu nadovezao i Immanuel Kant. Kao filozof koji je pokušao razriješiti tisućljetni prijepor u filozofiji oko velikih filozofskih pitanja, Kant je i ovo pitanje postavio na drugačiji način, pokušavši objediniti ono najbolje iz racionalizma i empirizma. On pomiče problem s pitanja o postojanju urođenih ideja na pitanje o mogućnosti sintetičke spoznaje *a priori*. S jedne strane postavlja kategorije koje su kao čisti pojmovi razuma uvjet mogućnosti svake spoznaje, a s druge strane smatra da nijedna naša spoznaja vremenski ne prethodi iskustvu premda se ne može sva naša spoznaja svesti na iskustvo. Nakon Kanta ova je rasprava zamrla sve dok se nije opet pojavila u 20. stoljeću u djelima Noama Chomskog koji iznosi teoriju da jezik nije samo naučen niti kulturno prijenosan već i genetski zadan.

1. René Descartes

René Descartes, prirodoslovac, matematičar i filozof sedamnaestog stoljeća često se smatra ocem moderne filozofije, ali i jednim od pionira moderne znanosti. Iako su na području matematike i fizike njegova otkrića neupitno veća,⁹ ona na području filozofije nisu zanemariva. U svojoj glasovitoj *Raspravi o metodi* iznio je četiri načela kao osnovna pravila kojima se dolazi do istine u znanosti,¹⁰ to su principi njegove metode univerzalne sumnje koja nije egzistencijalistička već metodička, ona je sredstvo kojemu je cilj na kraju doći do pouzdanih i izvjesnih istina. Načela ovakve sumnje zahtijevaju detaljnu analizu problema i neprihvatanje ničega kao istinitog što nije jasno i razgovijetno spoznato. Premda se mogu primijeniti na gotovo sva istraživanja koja čovjek može poduzeti, ova načela su najjasnije vidljiva u matematici od koje Descartes i kreće u svoja istraživanja, kako znanstvena tako i filozofska.

U svojim se filozofskim istraživanjima najviše bavio epistemologijom, odnosno, nastojao je pronaći i filozofski utemeljiti izvor i prirodu ljudske spoznaje. Kako bi došao do tih temelja, Descartes primjećuje na samom početku *prve* od svojih *Metafizičkih meditacije* sljedeće: „Opazio sam – tomu je već nekoliko godina – kako sam u svojoj prvoj dobi bio primio mnoge lažne pod istinite stvari i koliko su dvojbene one koje sam poslije na te iste nadogradio, te da se stoga treba jednom u životu sve to iz temelja preokrenuti, pa početi iznova od prvih osnova želim li u

⁹Descartes, René. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 21. 6. 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14710>, „Svojim djelom *Geometrija (La Géométrie, 1637)* Descartes otvara novo razdoblje u razvoju matematike primjenom koordinatnoga sustava i međusobno zavisnih promjenljivih veličina, kojima je uspostavljena veza između algebre i geometrije i zasnovana analitička geometrija, koja će poslije biti važna za razvoj diferencijalnog i integralnoga računa.

Kao fizičar Descartes se isticao u svojim radovima iz optike i mehanike. Istodobno s Nizozemcem W. Snelliusom formulirao je zakon loma svjetlosti; proučavao je i lom svjetlosti u unutrašnjosti vodene kapljice i protumačio postanak duge (1649).“

¹⁰ Descartes, René, *Rasprav o metodi i Osnovi filozofije*, „Prvo je pravilo bilo, da nikad ništa ne prihvaćam kao istinito, a da jasno ne spoznam da je kao takvo... Drugo, da svaku od teškoća koju bih proučavao, podijelim na onoliko dijelova, na koliko je to moguće i koliko je potrebno radi njihova najboljeg rješenja. Treće, da svoje misli upravljam izvjesnim redom polazeći od najjednostavnijih i najrazumljivijih predmeta, da bi se postepeno uzdizao do spoznaje najsloženijih, pretpostavljajući red čak između onih, koji po prirodi ne prethode jedni drugima. I posljednje, da posvuda sve tako potpuno pobrojim i načinim opće preglede, da mogu biti siguran, da nisam ništa izostavio.“, str. 21-22.

znanostima utemeljiti štogod čvrsto i postojano.“¹¹ Descartes smatra da naše znanje dolazi od razuma i osjetila, ali prvo se može posumnjati u osjetila jer je očito da nas osjetilne informacije mogu dovesti do krivih zaključaka. Do kraja *druge meditacije* Descartes dolazi do zaključka da je jedina izvjesna spoznaja u koju se ne može sumnjati ta da „Ja jesam“. Sve misli, osjećanja, razmišljanja, zamišljanja, tvrđenja, zamjedbe izvanjskih pojava itd. upućuju na postojanje subjekta koji ih posjeduje, pa tako i na njegovu stvarnu egzistenciju. Može se zaključiti da „subjekt koji misli lakše i bolje spoznaje ono umno nego li ono tjelesno.“¹² To na kraju krajeva i jest središnja točka i uporište intelektualnog sustava kakav je racionalizam, a iz ovog Descartesova očito je da se spoznaja gradi s većim fokusom na razumske sposobnosti uma nego li na empiriji, točnije da se gradi na predmetima uma koji su ideje (u novovjekovnome smislu: zamisli).

Iako nije koherentno provedena ni u jednom od njegovih djela, rasprava koja uključuje teoriju o idejama kod Descartesa zapravo je uvod u njegov pokušaj dokazivanja postojanja Boga, a ovaj dokaz se iznosi u *trećoj meditaciji*. Ovdje treba naglasiti da on pojam urođenih ideja crpi iz skolastičke tradicije, pa tako i ovaj takozvani „ontološki dokaz“, tj. dokaz za Božju opstojnost izvodi iz ideje Boga u nama oslanjajući se na razmišljanja iz djela *Monologion* i *Proslogion*¹³ Anselma Canterburyjskog. Descartes piše da je sve do sada mnoge stvari smatrao istinitima, a sada u njih mora posumnjati. One su došle do njega preko njegovih osjetila i sada mora pokazati da ih on nije shvaćao kao njih same već je zapravo imao određene ideje o tome što one jesu. On ne poriče materijalno postojanje stvari kao takvih, ali greška je nastala jer je smatrao da iz tih ideja može zaključivati o samim stvarima, tj. o onome što one jesu po sebi. Zaključuje da može prihvatiti samo one stvari koje su istinite i odjelite, a kako bi se uvjerio u pravu istinu o svemu što zna mora pokazati što je istinito i odjelito pa stoga i točno. Geometrija i aritmetika čine se kao istinite i odjelite stvari, ali, kaže Descartes, da ni to ne može u potpunosti tvrditi ako postoji bog koji ga u svakom trenutku vara u svemu, jer ako je tako, ni *cogito* više nije siguran. Dakle, kako bi otkrio vara li ga bog prvo mora istražiti prirodu tog boga, ali kako bi to pokazao, prvo mora vidjeti što

¹¹ René Descartes, *Razmišljanja o prvoj filozofiji*, str. 32.

¹² Suzana Maslač, „Meditacije o prvoj filozofiji - René Descartes“, *Diacovensia*, 24(3)2016., str. 485 - 496, tu str. 488.

¹³ Anselm of Canterbury, *Monologion and Proslogion with the Replies of Gaunilo and Anselm*, prev. Thomas Williams, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge, 1996., str. 99.-101.

točno misli kada misli i kakve su prirode ideje (zamisli) koje ima. Tu izlaže najveći dio svog nauka o idejama.

Prvo ističe da postoje jednostavne i složene ideje. Jednostavne ideje su, kako kaže, „poput slika stvari“¹⁴, kada misli na čovjeka, nebo, boga. Složene ideje su pomalo drugačije, Descartes kaže da one uključuju da se nešto želi, da se nečega boji, da se nešto tvrdi ili niječe, one uključuju i znanje da se o nečemu misli, da postoji predmet mišljenja onoga koji misli. Te ideje dijeli na volje (*voluntates*) ili čuvstva (*affectus*) i na sudove (*iudicia*). Zaključuje da ideje kao takve ne mogu biti lažne, one jednostavno kakve god da jesu postoje u njegovu umu i zato jesu stvarne i istinite. Do grešaka naprosto dolazi krivom uporabom razuma, a najčešća greška je upravo ta da se ideje smatra identičnima stvarima koje one predstavljaju. Dakle, greške u suđenju će moći izbjeći ako ideje smatra tek „obicima svojega mišljenja, bez odnosa prema nečem drugom“,¹⁵ dakle bez njihova odnosa s izvanjskim stvarima.

Došavši korak dalje u svom ispitivanju, Descartes zaključuje da postoje tri vrste ideja. Jedna vrsta ideja su ideje koje su nastale posredstvom osjetila i čiji su uzroci izvanjski, dakle one su pridošle ideje, nejasne i nepouzdana. Druga vrsta su ideje koje su nastale, kako kaže Descartes: „mojim zamišljanjem“ (tj. uobražavanjem),¹⁶ to je primjerice ideja sirene ili hipogrifa, dakle ideje koje nemaju objektivnu spoznajnu vrijednost. Treća vrsta ideja su prirodene ideje, one koje su nastale u samom subjektu koji misli.

Sada je potrebno obrazložiti bitak ovih vrsta ideja, tj. matricu njihova stvarnog realiteta u koju ih Descartes hijerarhijski slaže. Kada se govori o idejama i o stvarima koje one predstavljaju, kod Descartesa je bitno poznavati pojmove formalnog realiteta (oblikovne stvarnosti) i objektivnog realiteta (predmetne stvarnosti). Zaključak do kojeg je prethodno došao, naime o tome da ideje kao takve postoje u ljudskom umu i zato ne mogu biti lažne, govori o njihovu formalnom realitetu. Za Descartesa, svaka ideja ima jednaku količinu formalnog realiteta upravo zato što svaka kao takva postoji u umu. Tako ideje boga, stola ili vile imaju jednaku količinu formalnog realiteta. Ovom realitetu suprotstavlja (ili radije, nadopunjava) objektivni realitet koji svaka ideja

¹⁴ René Descartes, *Razmišljanja o prvoj filozofiji*, str. 72.

¹⁵ Ibid., str. 72.

¹⁶ Ibid. str. XXV (predgovor Tomislava Ladana)

ne posjeduje jednako. U sveukupnoj stvarnosti, kako ju Descartes vidi, ideja Boga¹⁷, koji posjeduje najveću količinu bitka, ima više objektivnog realiteta od ideje stola, dok ideja stola ima očito više objektivnog realiteta od ideje vile. Formalni realitet pripada samoj ideji kao takvoj, a objektivni pripada uzrocima tih ideja i Descartes tvrdi da objektivni realitet mora biti barem jednak ili veći od formalnog, dakle ideju može uzrokovati samo nešto što ima barem toliko formalnog realiteta koliko ideja ima objektivnog realiteta. Iz ovoga proizlazi da moraju postojati stvari nezavisne od onoga koji misli, stvari koje uzrokuju ideje koje subjekt ima, također ideje mogu uzrokovati druge ideje i Descartes ide za time da pokaže da mora postojati krajnji uzrok svih tih ideja. Krajnji uzrok koji ima više objektivnog realiteta nego ijedna druga ideja jest očito ideja Boga, odnosno ideja koju on ima o Bogu toliko je savršena koliko neka ideja uopće može biti, i zato nameće zaključak da mora postojati takvo biće koje u subjektu spoznaje takvu ideju proizvodi i koje posjeduje najviši stupanj objektivnog realiteta. Dakle, Bog kao beskonačna supstancija navodi mislećeg koji je konačna supstancija na zaključak da ideja Boga ne može doći od onoga koji misli već jedino može doći od samog Boga i stoga Bog po Descartesu nužno mora postojati. I kada je došao do ovog zaključka, dalje izlaže da ideja o Bogu ne može biti pridošla ideja niti može biti samo osmišljena od njega već mora biti urođena, a Bog koji ga je stvorio utisnuo je tu ideju u njega. Dakle urođene ideje su ideje koje po Descartesu imaju spoznajnu vrijednost i one su za njega načela (sposobnosti) „koje je sam Bog utisnuo u naš duh, i tek njihov razvoj jamči mjesto“¹⁸ sigurnoj spoznaji. To su jedini temelji ljudske spoznaje, „sjemenke istine koje su u našim dušama.“¹⁹

Dakle, bez pokušaja sustavnog utemeljenja epistemologije René Descartes rabi nauku o idejama kao alat u dokazivanju Božje opstojnosti, a s time i kao temelje cjelokupne ljudske spoznaje. Mnogi su filozofi prigovarali ovom dokazu jer se može iznijeti prigovor njegovoj cirkularnosti. Naime, Descartes tvrdi da se ne može sumnjati u one ideje koje su jasne i razgovijetne ako Bog postoji, ali s druge strane možemo znati da Bog postoji jer jasno i

¹⁷ Ibid., „... ona zamisao po kojoj razumijevam najvišeg Boga, vječnog, beskonačnog, sveznajućeg, svemoćnog i tvorca svih stvari koje postoje izvan njega – zaista ima u sebi više predmetne stvarnosti negoli one po kojima se pokazuju konačne sućnosti.“, str. 78.

¹⁸ Ibid., str. XXV

¹⁹ Ibid., str. XXIII

razgovijetno imamo pred očima ideju Boga. Jedan od ovih filozofa je John Locke i u sljedećem poglavlju razmotrit ćemo njegov prigovor Descartesu i njegovu teoriju o urođenim idejama.

2. John Locke

Kako je rečeno u prethodnom poglavlju, u ovu višestoljetnu raspravu o urođenim idejama, koja se kretala u raznim smjerovima, uključio se je i britanski filozof John Locke, potaknut Descartesovim razmišljanjima iznesenim u *Meditacijama* i *Osnovama filozofije*. U svom djelu *Ogled o ljudskom razumu* Locke nastoji temeljito istražiti prirodu i dosege ljudskog razuma. Gledajući djelo u cjelini, vidi se da je ono bilo pokušaj ozbiljnog i sustavnog istraživanja problema epistemologije i kao takvo izazvalo je mnogobrojne reakcije drugih mislilaca i filozofa, od Leibniza do Kanta, koji su nastojali dati odgovore na pitanja koja knjiga postavlja. U pismu, točnije, poslanici čitatelju koja služi kao svojevrsan predgovor knjizi, Locke objašnjava kako je došao na ideju da napiše ovo djelo. Naime, nekolicina njegovih prijatelja običavala se je susretati u njegovu domu. Prilikom ovih druženja raspravljali su o raznim temama, vrlo vjerojatno o najnovijim događajima u svijetu, o znanosti, moralu, teologiji i filozofiji. Kako su teško dolazili do nekog zajedničkog odgovora i nerijetko, kako kaže Locke, “bunili jedni druge, nimalo se ne približivši rješenju”²⁰, on je došao na ideju da je potrebno, prije nego se nastave upuštati u bilo kakve rasprave i o čemu, prvo “istražiti (naše) vlastite spoznajne moći i razabrati s kojim predmetima se naš razum može ili ne može nositi.”²¹ I tako je krenuo s nekoliko prvih pitanja koja je sastavio za njihov sljedeći susret, i sljedećih dvadeset godina u odlomcima zapisivao svoja razmišljanja iz kojih je na kraju nastalo ovo djelo, koje je označilo prekretnicu u dotadašnjem pristupu epistemologiji.

Središnji dio ovog diplomskog rada samo je prvi dio ovog pozamašnog djela, a on se bavi urođenim idejama (načelima) – spekulativnim načelima, moralnim načelima, Bogom, supstancijom te sličnim idejama za koje se tvrdi da su urođene. Locke ovaj problem vidi kao prvu stvar s kojom treba raščistiti u svojim istraživanjima. Ovo je jako bitno jer je u njegovo vrijeme, a što se može iščitati iz uvoda, vjerovanje u postojanje urođenih ideja bilo jako rašireno među njegovim suvremenicima, i to ne bez razloga s obzirom na to da je tu misao začeo Platon par tisućljeća prije, a njegov prethodnik Descartes svu mogućnost ljudske jasne i razgovijetne spoznaje u metafizici temeljio na postojanju urođenih ideja.

²⁰ John Locke, *Ogledi o ljudskom razumu*, sv. I, Breza, Zagreb, 2007., str. 15.

²¹ Ibid., str. 15.

1.1. Ljudski razum

Locke smatra da prvo treba istražiti što ljudski razum može znati, a što ne može, pritom se ne zamarajući onim pitanjima na koja se ne može dati odgovor²². Započinje dio o idejama svojim viđenjem razuma kao onoga “po čemu se čovjek izdiže iznad svih drugih osjetilnih bića”²³. Dakle, Locke stoji na postavkama racionalističke misli i utoliko se slaže s Descartesom i ostalim racionalistima da je razum ono što čovjeka razlikuje od ostatka živog svijeta. Nakon početne negativne definicije potrebno je istražiti prirodu razuma i dosege razumske spoznaje, sam cilj rasprave je istražiti “izvorište, pouzdanost i doseg ljudskog znanja zajedno s razlozima i stupnjevima vjerovanja, mnijenja i odobravanja.”²⁴

1.2. Izvor problema

Po Locke, problem nastaje zato što se ljudi nastoje baviti stvarima koje su izvan njihovih razumskih sposobnosti, primarno onima metafizičke prirode, i stoga nastaju beskrajne rasprave koje zbunjuju njih same, ali i druge koji se u rasprave uključuju. Takve rasprave mogu samo odvesti u skepticizam te se udaljiti od same svrhe kojoj bi trebale služiti. Pojedinač će svoj razum ispravno upotrijebiti “kada se svim predmetima pozabavi(mo) na način i u srazmjeru koji su primjereni njegovim (našim) sposobnostima.”²⁵ Ovo i jest najbitniji razlog koji ga je ponukao da napiše ovo djelo. Smatra da je “prvi korak k rješavanju mnoštva pitanja s kojima će se um čovjeka vrlo vjerojatno susresti preispitivanje našeg vlastitog razuma, istraživanje naših vlastitih moći, te uviđanje toga kojim stvarima su dorasle.”²⁶

1.3. Ideje i njihova priroda

Nakon početnih obrazlaganja o tome koji su ga problemi u filozofiji naveli da se bavi ovom temom i definiciji razuma i razumske spoznaje Locke prelazi na istraživanje pojma i naravi ideja.

²² Ovdje se primarno misli na višestoljetne metafizičke rasprave koje u filozofiji nisu donosile „spoznajnog“ ploda.

²³ John Locke, *Ogledi o ljudskom razumu*, str. 28.

²⁴ Ibid., str 28.

²⁵ Ibid., str 31.

²⁶ Ibid., str 31.

Prema Lockeu ideja je ono što je predmet razuma kada čovjek razmišlja.²⁷ On ovu riječ upotrebljava za sve što se smatra mišlju, pojmom ili rodom, tj. za sve ono s čime se potencijalno um bavi kada misli. Naravno, cijelo istraživanje se temelji na empirijskoj pretpostavci da u ljudskim umovima postoje ideje jer ljudi riječima i djelima to dokazuju.

Prvo s čime se Locke želi pozabaviti u svom istraživanju jesu urođena načela (ideje, prvotni pojmovi). Njegova je postavka da entiteti takve prirode ne postoje. Ovo je, kako je već rečeno, misao koja je duboko ukorijenjena u filozofiji u vremenu kada je Locke živio i stvarao. On nastoji pokazati da ljudi uporabom prirodnih sposobnosti mogu doći do spoznaje koja im je potrebna, a da se u taj koncept ne uključuju ovi, prema Lockeu, spekulativni pojmovi. Locke će nastojati pobiti najjače argumente koje je uspio naći, a koje nude zagovaratelji postojanja urođenih načela.

1.4. Problem univerzalnog slaganja oko postojanja urođenih načela

Prvi i glavni argument sama je ta općeprihvaćena tvrdnja da postoje urođena načela, spekulativna i praktička. Ovaj argument je utemeljen na takozvanom univerzalnom slaganju, tj. pretpostavlja da svi ljudi imaju određena uvjerenja bez obzira na to gdje i u kojoj kulturi žive. Locke smatra da ovaj dokaz ima ove nedostatke. Kao prvo, uvjeren je da nema takvih ideja koje se nalaze u umovima svih ljudi. Kao drugo, čak i da doista postoje istine u kojima se svi ljudi slažu, to ne povlači za sobom nužno kao zaključak da su one urođene ako se na neki drugi način može pokazati da se mogu spoznati.²⁸ Međutim, sam argument je slab i bez te opaske jer je riječ o univerzalnoj tvrdnji. Univerzalne tvrdnje teško su obranjive i dovoljan je jedan primjer da se sruši tvrdnja: “Svi ljudi ovu pojavu/tvrdnju drže istinitom”. Locke ide tim putem da nađe barem jedan protuprimjer kako bi pokazao da je uvjerenje o postojanju urođenih načela zapravo zabluda, a ne jasna i odjelita istina.

²⁷ Ibid., str 32.

²⁸ Ibid., str 33.

1.5. Problematika spekulativnih načela

1.5.1. Univerzalnost urođenih ideja

Prvo kreće s razmatranjem spekulativnih načela koja se smatraju urođenima i koja pretendiraju na mogućnost posjedovanja univerzalne valjanosti. Uzima za primjer dva najpoznatija načela za koja mu se čini da se smatraju općeprihvaćenima u društvu: 'Što jest jest' i 'Nemoguće je da ista stvar jest i nije'.²⁹ Prva opaska koju iznosi, a koja narušava univerzalno odobravanje ovih tvrdnji, jest ta da ih očito djeca i ljudi s intelektualnim poteškoćama ne shvaćaju niti o njima razmišljaju. Smatra da je kontradiktorno reći da postoje istine koje su utisnute u dušu, a da ih ta duša nije svjesna. U suprotnom, ako bi se za bilo koju tvrdnju to moglo reći, onda bi se s istim razlogom za sve tvrdnje koje su istinite i koje ljudski um može prihvatiti, moglo reći da pripadaju umu i da su u njega utisnute. Ovom opaskom Locke oštro kritizira nedovoljno povijesno razlikovanje urođenih ideja, kod zagovaratelja postojanja ovih entiteta, od ostalih vrsta ideja. Jer nijedan filozof nije iznio popis urođenih ideja i nedvosmisleno dokazao da se do istih ne može doći ispravnom uporabom razuma i iskustva. Smatra da se iz tog načina zaključivanja može izvesti da su sve ideje koje postoje urođene: "Jer ako se i za jednu može reći da pripada umu, a koju on još nikada nije spoznao, onda je tomu tako samo zato što ju je on u stanju spoznati, pa je um u posjedu svih istina koje će ikada spoznati."³⁰ Jer "ako istine mogu biti utisnute u razum bez da ih se opazi"³¹ kako onda može biti ikakve "razlike između bilo kojih istina koje je um u stanju spoznati s obzirom na njihovo podrijetlo: sve one moraju biti urođene, ili su sve slučajne."³²

Dakle, na prvoj razini ove rasprave javlja se pitanje o tome što uopće znači da je ideja urođena. Znači li to da je individua svjesna ideje po rođenju ili da ideja može postojati u umu osobe, ali dok ne dođe do određenog stupnja razumske zrelosti, ta osoba ne može te ideje uopće biti svjesna niti ju koncipirati. Ako se pogleda prvi odgovor, njega Locke očito odbacuje kao netočnog, ali pogleda li se drugi odgovor i pretpostavi da je on točan, tada se postavlja pitanje što je uopće urođena ideja i može li se nešto zvati urođenom idejom ako je potrebna određena razina

²⁹ Ibid., str 34.

³⁰ Ibid., str 34.

³¹ Ibid., str 35.

³² Ibid., str 35.

svijesti da se ona spozna (otkrije) i ako jest tako, kako razlikovati urođene od neurođenih ideja. Ovo je upravo predmet drugog argumenta koji iznose zagovornici postojanja urođenih ideja.

1.5.2. Prihvatanje određenih maksima kad se čovjek počne služiti razborom (razumom)

Drugi argument koji uopćuje tvrdnju o postojanju urođenih načela (ideja) jest taj da se određene maksime prihvaćaju kada se čovjek počne služiti razborom (razumom), tj. nakon što se prvi put naiđe na te maksime one su toliko očite da se odmah prihvaćaju kao istinite i to je pokazatelj njihove urođenosti. Za Lockeja to može značiti dvije stvari: prvo, uporaba razuma pomaže ljudima u otkrivanju tih načela; drugo, kad se ljudi počnu služiti razumom, urođena načela im postanu dostupna.³³ Što se prve tvrdnje tiče, ona pretpostavlja da razum omogućava dolazak do urođenih ideja i slaganje s istima, ali tu Locke navodi primjer matematičkih aksioma i teorema. Prvi su matematičke istine koje se ne dokazuju, a drugi su poučci koji se pomoću prvih izvode te je potreban određeni umni napor da se shvate, inače bi se moglo reći da svi ljudi koji dobro koriste razum u susretu s matematikom odmah spoznaju i shvaćaju tu znanost, što očito nije slučaj. Međutim ovim argumentom, teoremima bi se trebala priznati određena urođenost. Druga tvrdnja je po Lockeju još problematičnija jer se implicira da čovjek treba razum da bi otkrio ono što već zna. Locke zaključuje da ako je za određenu maksimu potreban razum da se spozna, onda ta maksima nikako ne može biti urođena. Opet se može uzeti primjer djece. Djeca itekako koriste razum puno prije nego što shvate što primjerice znači 'Da je nemoguće da ista stvar i jest i nije.' Čak i kada ljudi počnu apstraktnije rezonirati, teško dolaze do zaključaka ove vrste baš zato što se oni spoznaju kao što se spoznaje većina stvari – iskustvom. Locke drži da je nužno da se ljudi služe razumom i prije nego spoznaju određene opće istine, ali smatra da početak uporabe razuma nije "trenutak njihova otkrića."³⁴ Još jedna slabost drugog argumenta je sljedeća: ako se određene maksime prihvate nakon što ih se je čulo i ako je to dokaz njihove urođenosti, teško se može zaključiti da ljudi mogu naučiti nešto, kako kaže Locke, *de novo* jer ispada da je svako znanje u biti neka vrsta prisjećanja.

³³ Ibid., str. 35.

³⁴ Ibid., str. 38.

Dakle, ako se određena tvrdnja odobri nakon što se prvi put čula i njeni termini razumjeli, to nije znak urođenosti već baš suprotno. Ako se opća načela moraju iskazati da bi ih se razumjelo, onda je njihovo iskazivanje jače od njihove ‘urođenosti’ pa slijedi da ih se bolje zna nakon što se nauče nego što su se znala prije toga. Naravno, jasno je da ljudi zaboravljaju stvari i da, kad ih se podsjeti, sjete se da nešto znaju, ali sjete se jer su prethodno negdje naučili, no ne mogu se sjetiti nečega što prethodno nisu negdje naučili.

Locke zaključuje da su određene tvrdnje (i ideje) koje su u određenoj dobi osobi razumski spoznatljive upravo takve jer se je prethodno iskustvom čulo za termine od kojih su one sastavljene, oni su se razumjeli te su postavljeni smislenom jezičnom logikom jedni uz druge da iznose određenu tvrdnju za koju se može zaključiti da ima smisla, da je točna ili da nema smisla i da je kontradiktorna.³⁵ To je sve posljedica učenja i iskustva, a um je kao određena komora u koju te ideje ulaze, spremaju se u pamćenje i pridružuju im se određena imena. “Na taj se način um oprema idejama i jezikom.”³⁶

1.6. Problematika praktičkih (moralnih) načela

Nakon što je pokazao da spekulativna načela nisu urođena, Locke se sada okreće praktičkim (moralnim) načelima. Smatra da bi trebalo biti lakše pokazati da ova načela ne mogu biti urođena s obzirom na to da ne postoje moralni zakoni na koje ljudi spremno pristaju kao što pristaju na određena spekulativna načela koja su isključivo predmet misli. Ali kao i u slučaju spekulativnih ideja, uvjerenje o postojanju urođenih moralnih načela u Lockeovo je vrijeme bilo uvriježeno među nekim uglednim učenim ljudima.³⁷ Temelj za ovakva uvjerenja bio je, među njima prihvaćen, stav da je načela o stvarima koje su ispravne i o onima koje su krive u ljudski um

³⁵ “Mi postupno usvajamo ideje i imena, te ih učimo primjereno međusobno povezivati, i potom uz tvrdnje iskazane u takvim terminima, čije značenje smo naučili, i u kojima je iskazano slaganje ili neslaganje o našim idejama kada ih se poveže, mi pristajemo nakon prvog čuvenja iako na druge tvrdnje, koje su same po sebi jednako pouzdane i očevidne, no koje se odnose na ideje koje se ne usvajaju tako brzo ili lako, istodobno nikako ne možemo pristati.”, *ibid.*, str 45.

³⁶ *Ibid.*, str 45.

³⁷ Tu Locke ističe Lorda Herberta (od Cherburyja), navodi i demantira moralna načela za koja je on ustvrdio da su urođena.

usadio Bog, pa su zato one urođene i ne proizlaze iz ljudskog iskustva. Kao i za spekulativna načela Locke u je namjera pokazati da tomu nije tako.

1.7. Univerzalnost moralnih načela

Argument po kojem vrijedi da su i moralna načela urođena tvrdi da oko njihove vrijednosti postoji univerzalno slaganje. Može se reći da su svi ljudi svjesni da nije dobro krasti ili lagati i, smatraju neki, svijest o ovim i sličnim stvarima prethodi svakoj refleksiji i promišljanju pa stoga one moraju biti urođene.³⁸ Locke pak tvrdi da ni te 'očite' stvari nisu toliko univerzalne ako se ne pretpostavi da svaki pojedinac posebno smatra da je krivo kršiti vlastite dogovore ili se ponašati nepravedno prema ljudima. Ali što to uopće znači, pravo je pitanje, da svi ljudi imaju neki koncept pravde i nekršenja dogovora. Možemo li doista reći za te koncepte da su urođeni ako na individualnoj razini svatko drugačiju stvar zove pravednom odnosno nepravednom i većina smatra da je primjerice neki dogovor ispoštovan, ali pritom se druga strana nužno s time ne slaže? Dakle, što se tiče ovih pojedinačnih primjera pravednosti i nekršenja dogovora teško je vjerovati da su oni urođeni. Još jedan argument koji ne ide u prilog urođenosti ovih načela sastoji se u tome što pri predstavljanju naših moralnih uvjerenja nekomu drugomu često moramo dati razlog zašto ih prihvaćamo. I u ovom smislu su ova načela različita od spekulativnih koja ipak posjeduju određenu logičku evidentnost sama po sebi. Jer iako je možda očito da bi ljudi trebali održavati dana obećanja ili biti korektni prema drugim ljudima, ipak je često potrebno objasniti zašto se u to vjeruje, a to ide u prilog dokazu da takva uvjerenja nisu urođena.³⁹

1.8. Iskustvo objašnjava postojanje moralnih načela

Pozitivan stav koji Locke naspram ovih uvjerenja zauzima taj je da smatra da je iskustvo dovoljno da bi objasnilo postojanje moralnih principa koji se nalaze u umovima pojedinaca.

³⁸ "Tome bismo mogli dodati da, kada ljudi tako poučeni odrastu i razmišljaju o svojim vlastitim umovima, u njima ne mogu pronaći ništa starije od onih mnijenja kojima su bili poučeni prije nego što je njihovo pamćenje počelo registrirati njihova djela ili bilježiti trenutke kada bi zamijetili nešto novo, pa stoga bez oklijevanja *zaključuju da su te tvrdnje o čijoj spoznaji u sebi ne mogu naći traga, zasigurno bile otisak Boga i prirode* u njihove umove, a ne bilo čija pouka.", *ibid.* str. 66.

³⁹ Poglavlje III - Ne postoje urođena praktična načela

Prethodno je dakle odbacio njihovu urođenost, ali – što je još bitnije za daljnji tijek rasprave koja će se nastaviti s Leibnizom – i njihovu latentnost. Temelj ovog zaključka leži u ljudskoj prirodi. Naime, Locke smatra da temelj ljudskog djelovanja leži u tome da ljudi žele postići sreću i žele izbjeći bol. Preko iskustva svaki pojedinac uči koje stvari proizvode sreću, a koje bol i stvara se tendencija da se prve odobrava, a druge ne i tako se, prema Locke, stvaraju pojmovi “dobrog” i “pogrešnog” kada se spomenutim vrstama stvari pridaju moralna značenja. Naravno, to da nešto izaziva sreću ili bol ne znači da se takvima vrednuju direktne posljedice djelovanja već dugoročno dobro koje iz djelovanja proizlazi. Jako je važno moći procijeniti posljedice djelovanja na što je moguće duže vrijeme i vidjeti kako to utječe na samog pojedinca, ali i na druge ljude. Locke je u pogledu zagovaranja određenih vrlina izrazito pragmatičan. Ne smatra da djela trebaju biti dobra, blagonaklona ili pravedna radi njih samih već, ako ona jesu takva prema ljudima kojima je pojedinac okružen, to u većini slučajeva tomu pojedincu osigurava više sreće i bolji i mirniji život. Iz ovoga slijedi i Lockeov stav da se vrline ne odobravaju zbog njih samih već zbog koristi koje donose pojedincu. Zato se o njima čak i ne može govoriti u terminima istinitog i krivog. To bi značilo da slaganje ili neslaganje oko nekih društveno prihvaćenih moralnih standarda postoje nezavisno od iskustva, što po Lockeovu rezoniranju očito nije moguće.

Za mnoga moralna uvjerenja određene skupine ili društva očito je da se mogu kršiti, a da drugi dijelovi društva ne pokažu da to ne odobravaju ili su pak potpuno različita u drugim ljudskim društvima. A tomu je tako jer ih možda određena društva uopće ne prepoznaju kao moralna pravila.⁴⁰ To navodi na zaključak da ona sigurno nisu urođena. Urođene ideje bi trebale biti nepromjenjive naravi i k tomu samoevidentne, a s moralnim pravilima vrlo je čest slučaj da ih se pod određenim uvjetima shvaća ispravnima, a pod drugim, pogrešnima.

1.9. Ideja o Bogu

Iz rasprave o praktičkim načelima Locke dolazi do zaključka da je nemoguće da takva načela budu urođena osim ako se ne pretpostavi ideja Boga.⁴¹ Do sada je Locke nastojao

⁴⁰ “ (...) nezamislivo je da bi se cijelo jedno ljudsko društvo javno i otvoreno odreklo i odbacilo pravilo koje moraju u svojim umovima nepogrešivo i sigurno doživjeti kao zakon, te moraju znati da ga i svi ljudi prema kojima bi se morali odnositi priznaju takvim.... Koje god načelo bilo urođeno, ono svakome mora biti poznato kao pravedno i dobro.”, ibid. str. 57.

⁴¹ Ibid. str. 59.

opovrgnuti stav da postoje spekulativna i praktička načela koja su urođena. Sada želi opovrgnuti uvjerenje da je ideja o Bogu urođena. Ovo je možda i najbitniji dio ovog dijela rasprave jer su mnogi njegovi suvremenici na osnovu postojanja urođenih načela pokušavali dokazati postojanje Boga.⁴² Također, tu se javlja i drugi problem, a taj je da uvjerenje o Božjoj opstojnosti jamči opravdanost postojanja moralnih načela, na temelju kojih se stvaraju običaji, te njihovim uopćenjem nastaju etički kodeksi i zakoni u cjelokupnoj ljudskoj povijesti u svim ljudskim društvima, ma kako (ne)razvijena ona bila. Dakle, poželjno je vjerovati da pravila koja upravljaju ljudskim ponašanjem dolaze od višeg autoriteta nego što je ljudski. Ovo je zasigurno jedan od onih razloga zašto je urođenost ideje o Bogu bila bitna.⁴³

Locke uzima jednu od premisa Lorda Herberta, a koju je ovaj ubrojio među svojih 6 urođenih načela, i nastoji ju opovrgnuti. Ta premisa kaže da treba štovati Boga (božanstvo). Sa sadržajem ove rečenice Locke se slaže jer ni sam ne poriče postojanje Boga i uvjerenje da ga ljudi trebaju štovati, međutim to ne pokazuje da je ona zato urođena. Prvi argument koji ističe tvrdi da postoje narodi koji niti nemaju pojam za Boga,⁴⁴ ali da svi ljudi i imaju pojam o Bogu, to ne bi značilo da je ta ideja urođena jer sigurno postoje razne ideje koje su lažne, a univerzalno se prihvaćaju i mnoge istinite, a koje nisu prihvaćene. Tu su također ateisti koji očito nisu našli dovoljno dokaza da se uvjere u postojanje bilo kakva božanstva.

Locke upućuje na to da postoji duga tradicija štovanja nekog božanstva u povijesti čovječanstva u većini kultura i stoga smatra da ako se nešto toliko naučava i ako se o tome toliko govori, nužno je da će ljudi tijekom života, putem tradicije i obrazovanja naučiti nešto o pojmu Boga i njihovo vlastito iskustvo će im dati određenu širinu tog pojma. Dakle, tradicija se ne može zanemariti kada se iznosi argument da je ideja o Bogu urođena. Ovo je također jako bitno mjesto u argumentaciji jer Locke po prvi put spominje nešto što do sad nije spomenuo, a to su riječi, njihovo značenje i uporaba. On tvrdi da razni ljudi znaju za pojam Boga, ali mnogi čak unutar istog društva i iste kulture imaju različito tumačenje o tome što je taj Bog, pa na kraju mišljenja

⁴² Slavan je primjer Descartes.

⁴³ „Ukoliko se bilo koja ideja može zamisliti urođenom, ideja o Bogu, može se, prije svih drugih, smatrati takvom budući da je teško pojmiti kako mogu postojati urođena moralna načela bez urođene ideje o nekom božanstvu. Bez pojma o zakonodavcu nemoguće je imati pojam o zakonu i obavezi da se on poštuje.“, *ibid.* str. 58.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 72.

toliko variraju da još samo ime ostaje jednako.⁴⁵ Dakle, ako je ideja o Bogu urođena, pita se Locke, ne bi li ona trebala imati jednako značenje u umovima svih ljudi.⁴⁶ Locke ističe primjer djece kao one koja nauče mnogo pojmova prije nego što nauče nešto o pojmu Boga. Djeca mogu prepoznati da dvije stvari jesu ili nisu slične, ali mnogo vremena u njihovu odrastanju prođe prije no što nauče što primjerice znače pojmovi “nemogućnosti” i “identiteta”⁴⁷, a što se moralnih načela tiče, mnoga od njih sadrže pojmove kao što su “vrlina” ili “griješ”, ali što znače ti pojmovi malo dijete sigurno ne zna. Čak i odrasli ljudi imaju različite definicije ovih pojmova. Vrlina bi bilo slijeđenje nečega što je ispravno, dok bi grijeh bio nekakav oblik prekršaja moralnih zakona. Ali kako je rečeno u poglavlju o moralnim načelima, razni ljudi različite stvari smatraju dobrima i različite stvari kategoriziraju kao prekršaje. Locke smatra da riječi svoje značenje dobivaju iz uporabe. Njihova značenja nisu dana prilikom rođenja niti imaju ikakvo značenje prije ikakva iskustva.⁴⁸ Pojmovi se razvijaju putem iskustva i ne razvijaju se kod svih ljudi jednako, makar ti ljudi pripadali istoj okolini i imali slična iskustva, što po Lockeu znači da na razvoj utječe i vrijeme koje su ljudi proveli reflektirajući nad sobom, svojim stavovima i uvjerenjima.

O urođenosti ideje o Bogu Locke zaključuje da iako ideja o Bogu može biti najprirodnije otkriće do kojeg ljudi mogu doći razumom, to ne znači da je ta ideja urođena. Smatra da se opravdano može zaključiti da ova ideja ima najviše mogućnosti od svih da bude urođena, jer ako postoje urođeni utisci u razumu ljudi prirodno je očekivati da bi Bog utisnuo jasne ideje o samome sebi⁴⁹, ali pošto je pokazao da to nije tako, onda ni druge ideje nikako ne mogu biti urođene.⁵⁰

1.10. Izvori ideja

Nakon što je Locke u prvoj knjizi svojih *Ogleda* izložio zašto smatra da urođene ideje ne postoje, u drugoj knjizi iznosi detaljnu razradu vlastite teorije o izvoru ideja, njihovoj vrsti i značenju. Ovdje će kratko biti riječ o izvorima ideja, a posebice o idejama koje nastaju refleksijom.

⁴⁵ Ibid., str. 77.-78.

⁴⁶ Ibid., str. 77.

⁴⁷ Ibid., str. 70.

⁴⁸ To se dobro vidi na primjeru jezika s kojima se pojedinac susreće, a koji mu nisu materinji jezici.

⁴⁹ Ibid., str. 80.

⁵⁰ Potpuno suprotan zaključak od onoga u Descartesovoj III meditaciji.

To će Leibnizu kasnije biti dosta zanimljivo u pronalasku dodirnih točaka između njegove i Lockeove filozofije.

Locke smatra da sve ideje potječu iz iskustva i refleksije.⁵¹ Prvi izvor naziva osjetilnošću i to je izvor iz kojeg dolaze sve ideje kao što su boja, toplina, hladnoća, mekoća, tvrdoća i sve druge osjetilnosti kojih je osoba u mogućnosti postati svjesna putem osjetila.⁵² Drugi izvor je zamjedba svega što se zbiva unutar uma dok on prima i tumači materiju koja mu dolazi putem osjetila, odnosno ideje koje um na taj način pribavlja „samo su one koje (um) zadobiva promišljanjem vlastitih djelatnosti unutar sebe“⁵³. Ovo uključuje procese razmišljanja, sumnje, vjerovanja, znanja, volje i sva ostala djelovanja uma u kojima je čovjek svjestan sebe i svijeta oko sebe. Upravo je ovaj izvor ideja ono što će Leibniz kasnije preuzeti i reći da se urođeni principi nalaze u čovjeku, ali da ih ovim putem čovjek osvještuje.

1.11. Misli li duša uvijek

Bitno je također reći za daljnji povijesni tijek ove rasprave da pri početku ove knjige Locke napominje da niti vjerovanje u besmrtnost duše niti činjenica da ljudi spavaju ne može dokazati postojanje ideja prije ikakva iskustva.⁵⁴ Ovime Locke pokušava odgovoriti na tvrdnju koju su zastupali zagovornici urođenih ideja, a to je da su ideje prisutne u duši i prije njena sjedinjenja s tijelom. Iz toga kao posljedica slijedi uvjerenje da duša uvijek misli. Locke odbacuje ove tvrdnje pridruživši tijelima djelatnost moći mišljenja.⁵⁵ Dakle, ovu moć duša može ostvariti samo u tijelu jer je to jedini način na koji nam se i očituju misli, što vlastite što tuđe. A bez refleksije u koju spada i promišljanje nema ideja, dakle ideje nisu sadržane u duši prije njena spajanja s tijelom. Sličan zaključak izvodi i u vezi sa spavanjem. Do razmišljanja dolazi samo kada je čovjek budan jer ako se pretpostavi suprotno, odnosno da čovjek misli i ima ideje kada ih uopće nije svjestan, ne bi postojao način da se sa sigurnošću razlikuje kada čovjek ima ideje, a kada ih nema.⁵⁶

⁵¹ John Locke, *Ogledi o ljudskom razumu*, str. 106.-107.

⁵² John Locke, *Ogledi o ljudskom razumu*, str. 107.

⁵³ John Locke, *Ogledi o ljudskom razumu*, str. 107.

⁵⁴ John Locke, *Ogledi o ljudskom razumu*, str. 110.-117.

⁵⁵ Ibid., str. 110.

⁵⁶ Ibid., str. 111.-117.

1.12. Empiristički stav

Ove i mnoge druge zaključke o izvoru i naravi ljudske spoznaje izveo je John Locke kako bi došao do uvjerljivih činjenica o tome što čovjek može znati i koje su granice njegove spoznaje. Da urođene ideje ne postoje i da je čovjek opremljen svim potrebnim spoznajnim aparatom da bi iz osjetilnog iskustva došao do istina koje su mu potrebne za život, glavna je teza koju je dosta uspješno svojom argumentacijom branio. Ono što je u svemu tome ostalo nedorečeno preuzeli su drugi filozofi i ili dalje razvili njegovu misao ili ju pak pokušali oboriti.

3. Gottfried Wilhelm Leibniz

Lockeova teorija o izvorima i mogućnostima ljudske spoznaje nije prošla nezapaženo. Mnogi filozofi i mislioci uputili su mu svoje kritike i svoja razmišljanja. Najpoznatiju kritiku uputio mu je njemački matematičar i filozof Gottfried Wilhelm Leibniz. U svom djelu *Novi ogleđi o ljudskom razumu* Leibniz se dotiče svih aspekata Lockeova djela, iznosi svoje mišljenje, kritizira autora gdje se ne slaže s njegovim viđenjem i nadopunjuje ono što smatra da je Locke potencijalno izostavio. Djelo je napisao nakon što je pročitao *Oglede* u francuskom prijevodu. Međutim, dovršio ga je otprilike u vrijeme Lockeove smrti, a kako je njime očekivao otvoriti dijalog s Lockeom te kako to više nije bilo moguće, djelo je objavljeno nekih pedesetak godina nakon Leibnizove smrti.⁵⁷ Na važnost ovog djela neki ukazuju s pozivanjem na činjenicu da ga je pročitao Immanuel Kant i da je ono bilo ključna točka u razvoju njegove vlastite filozofske misli.⁵⁸

Djelo je pisano u dijaloškoj formi. Leibniz smatra da će bolje izraziti svoja stajališta i da će ih čitatelji lakše shvatiti ako cijelu problematiku iznese u obliku dijaloga jer kada bi knjiga bila napisana u obliku jednog povećeg komentara na Lockeovo djelo, bila bi teža za čitanje jer bi se uz njegovu knjigu usporedno morala gledati Lockeova, a i lakše je, kako sam kaže, slijediti misli kvalitetnih autora nego sve napraviti sam čime pokazuje poštovanje prema svome 'suparniku'.⁵⁹ Ovdje je bitno naglasiti da Leibniz potpuno opravdanim smatra Lockeovu kritiku urođenih ideja jer je svjestan da ju je napisao, između ostalog, potaknut raznoraznim zlouporabama ovih pojmova. Preko Teofila Leibniz govori kako je svjestan da ljudi nerijetko rabe ove pojmove kako bi opravdali vlastitu intelektualnu lijenost jer ne žele detaljno ispitati izvore i pouzdanost spoznaje⁶⁰ i tada nastaju krive teorije u filozofiji, o čovjeku i svijetu, a to je nešto što treba raščistiti.

Lockeovo djelo potaknulo je Leibniza, s obzirom na to da je i on sam došao do nekih svojih stavova o istim temama, da iznese, između ostalih stvari, svoj stav o postojanju urođenih ideja. Dijalogom između dva lika, Teofila koji predstavlja njega i Filaleta koji predstavlja Lockeua, Leibniz nastoji objasniti svoju teoriju o tome da urođene ideje postoje.⁶¹ Odmah na početku prvog poglavlja iznose se stavovi kojima će se djelo baviti. Filalet smatra da ne postoje urođene ideje ni

⁵⁷ Joseph Bennet, "Leibniz's New Essays", *Philosophic Exchange*, 13(1) 1982., str. 25.

⁵⁸ Ibid., str. 2.

⁵⁹ G.W. Leibniz.: *Novi ogleđi o ljudskom razumu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986., str. 6.

⁶⁰ Ibid., str. 35.

⁶¹ S. A . Champagne, „Leibniz On Innate Ideas“, *Lyceum*, V(1)1993., str. 61.-65., str. 61.

principi te da je sva spoznaja do koje ljudi mogu doći moguća bez postojanja ovih entiteta,⁶² a Teofil pak s druge strane prihvaća postojanje urođenih ideja, slaže se s Descartesom u tome da je ideja boga urođena i tvrdi da sve misli i djela svoj izvor imaju u duši.⁶³

3.1. Ključne razlike u filozofijama dvaju autora

U predgovoru Leibniz ističe razliku između Lockeja i sebe, uspoređuje njihove filozofske sustave te uvodi teme o kojima će u djelu biti riječ, a kod kojih mu se čini da se razilazi s Lockeom. Postavlja pitanje o duši kao o praznoj ploči, govori o razlici između nužnih i iskustvenih istina, o latentnosti urođenih ideja i uvodi svoju teoriju o sitnim podražajima kao izvoru ljudskog mišljenja i djelovanja.

Prvo napominje da se njihovi filozofski sustavi dosta razlikuju i da je Lockeov bliži Aristotelovu, a njegov pak Platonovu, i iako su ti sustavi različiti od onih antičkih filozofa, ipak su snažno na njima utemeljeni. Najvažnije pitanje na kojem se i temelji rasprava o urođenim idejama ta je da se ispita priroda duše. Treba se utvrditi je li duša kao prazna ploča (*tabula rasa*) na kojoj se ne nalazi ništa prije prvih, pa i prednatalnih, iskustava, a što misle Aristotel i Locke ili ona i prije iskustava sadrži određena načela koja sadržaji vanjskog svijeta pobuđuju u određenim prilikama, a tu tezu zastupaju Platon i Leibniz.⁶⁴

Teofil i Filalet izlažu svoja uvjerenja, jedan drugomu postavljaju pitanja i nastoje dati odgovore. Teofil smatra da sve misli i djela dolaze iz duše, ali prilagođava se uvriježenim načinima govora i kaže da ljudi posjeduju urođene ideje dok se za osjetila može reći da su posrednici u aktualiziranju misli i djela. Ovo je nešto što će se više puta pojavljivati u njihovu dijalogu i ono što je u težištu svih Filaletovih pitanja.⁶⁵ Težište je Teofilova prigovora to što autor *Ogleda* nije napravio dovoljnu distinkciju između nužnih istina, čiji je izvor u razumu, i činjeničnih istina koje dolaze od iskustva vanjskog svijeta, ali i od ljudskih unutarnjih turbulencija i promišljanja. Dijalog

⁶² Ibid., str. 61.

⁶³ G.W. Leibniz.: *Novi ogledi o ljudskom razumu.*, str. 34.

⁶⁴ Ibid., str. 6.

⁶⁵ S. A . Champagne, „Leibniz On Innate Ideas“, str. 61.

je primarno usmjeren na raspravu o tome kakve su zapravo po prirodi urođene ideje i tu se mogu uočiti bitne razlike u shvaćanju dvojice sugovornika, odnosno Leibniza i Lockeja.

3.2. Nužne istine i istine iskustva

Iz dileme o naravi duše dolazi se do pitanja o naravi istina. Pitanje na koje se ovdje traži odgovor glasi: ovise li sve istine o induktivnom iskustvenom dokazu? Leibniz drži da nije tako i razlikuje nužne istine od istina koje ovise o iskustvu. Smatra da Locke nedovoljno dobro razlikuje ove dvije vrste. Prve svoj izvor imaju u razumu, a druge nastaju posredstvom osjetila.⁶⁶ Leibniz smatra da su osjetila neophodna u stvaranju ljudskog korpusa znanja, tj. općenito cjelokupne spoznaje, ali dodaje da ona nisu dovoljna da bi svu spoznaju koju imamo omogućila,⁶⁷ jer koliko god bili mnogobrojni primjeri koji potvrđuju neku univerzalnu istinu, indukcijom se u nju ne može uvjeriti osim ako se na osnovu uma ne prihvati njena nužnost.⁶⁸ Dakle, ne može se opravdati da je sve znanje koje čovjek posjeduje nužno utemeljeno u iskustvu. Leibniz daje primjere u kojima se vidi ova razlika između dviju vrsta istina. Prvi primjer tiče se računanja vremena kod starih Grka i Rimljana. Oni su naime vidjeli da svaka dvadeset i četiri sata dan zamjenjuje noć i induktivno su mogli zaključiti da je uvijek tako, međutim to bi bilo pogrešno jer to ne vrijedi u jednoj od najsjevernijih dijelova Rusije, a naravno da uz to postoji i ta mogućnost da u budućnosti ni Zemlja ni Sunce neće postojati,⁶⁹ tako da se ne može zaključivati da ako nešto u iskustvu vrijedi u jednom trenutku, da će vrijediti u svakom ili da je vrijedilo u svakom trenutku prije toga. Drugi primjer nalazi se u matematici, odnosno u aritmetici i geometriji. Teoremi i propozicije koji vrijede kao nužne istine o objektima ovih disciplina temelje se na apstraktnom dokazivanju koje u sebi obuhvaća sva moguća svojstva koja ti objekti posjeduju, dakle oni ih u potpunosti opisuju. To dokazivanje mora doći iz određenih unutarnjih principa, koji se nazivaju urođenima. I da se u iskustvu pokažu mnogi primjeri tih objekata te dokažu njihova svojstva, to i dalje ne bi bilo dovoljno da se iz toga izvuku nužne istine o njima, premda možda ljudi nikad ne bi ni došli do tih zaključaka da nije bilo osjetilnih podataka.

⁶⁶ G.W. Leibniz.: *Novi ogledi o ljudskom razumu*, str. 40.

⁶⁷ *Ibid.*, str. 7.

⁶⁸ *Ibid.*, str. 40.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 7.

3.3. O latentnosti urođenih istina

Locke u svom djelu često ističe da bi urođenost ideja za sobom povukla kao posljedicu da su one bjelodane svakom čovjeku i da bi ih svatko morao moći nabrojati i reći koje su i prije nego ih čuje od drugih ljudi. Stoga, između ostalog, zaključuje da bi, da one postoje, trebale biti najvidljivije na svom izvoru, odnosno kod djece, barbara i ljudi s intelektualnim poteškoćama. Leibniz ovo kritizira govoreći da si ne treba umišljati da je vječne zakone uma „moguće pročitati iz duše kao iz otvorene knjige,⁷⁰ a da se pritom ne uloži određeni trud i tomu ne posveti pažnja. Preko Teofila govori da se urođeni principi očituju samo kada im se posveti određena pažnja. Stoga, skupine ljudi koje Filaret navodi ne pokazuju znakove prepoznavanja tih istina zbog njihove nemoći ili nevoljnosti da pozornost usmjere na osjetilna iskustva koja će ih pobuditi.⁷¹

Kao i Locke, Leibniz također radi distinkciju između ljudi i životinja, ali on tu razliku gradi na ljudskoj sposobnosti shvaćanja nužnih istina, a ne samo na poznavanju istina iskustava. Upravo je ljudska mogućnost usmjeravanja pažnje na vanjske i unutarnje podražaje i iznalaženje nužnih istina ono što po njemu razlikuje ljude od životinja. Životinje, kao i jedan dio ljudi (ovdje se referira na empiriste), nisu u stanju oformiti nužne istine dok su ljudi sposobni za demonstrativno znanje, a ne samo za pasivno prikupljanje i pamćenje činjenica. One izvode zaključke samo iz onoga što se već dogodilo i tako djeluju u sadašnjosti bez mogućnosti shvaćanja toga jesu li isti razlozi koji su bili u pozadini prošlih događaja na djelu i sada. Stoga, promišljeni se ljudi ne oslanjaju isključivo na prošlo iskustvo već na razloge zbog kojih se nešto događa. To im omogućuje da nađu iznimke u pravilima, a za što je, po Leibnizu, samo um sposoban.⁷²

Na ovom i sličnim mjestima vidljivo je da Leibniz drugačije vidi pojam urođenih istina od Lockeja, ali i od Descartesa. Po njemu Locke neopravdano temelji postojanje ljudske spoznaje isključivo na iskustvu, ali Descartes neopravdano temelji svu spoznaju na urođenim idejama. Leibniz smatra da ideje nisu urođene na onaj način na koji to vidi Descartes, kao da su one u ljudskom duhu i za njima isključivo umnim naporom treba posegnuti. Po njemu, naravno da je

⁷⁰ Ibid., str. 7.

⁷¹ Ibid., str. 48.

⁷² Ibid., str. 8.

potrebna određena umna aktivnost, istraživanje i pažnja da bi se one očitovale, ali potrebna je i prilika da se one očituju, a tu priliku često pruža osjetilnost.⁷³

3.4. Pojam refleksije

Leibniz smatra da bi se Locke čak i složio s njime po pitanju toga je li um prazna ploča jer i sam tvrdi da postoje dva izvora ideja: osjeti i refleksija. Refleksija nije ništa drugo nego upravo pažnja usmjerena na ono što se nalazi unutar čovjekova duha, a po Leibnizu dosta se toga unutar njega i nalazi. U te urođene predispozicije spadaju ideja bića, mogućeg, supstancije, trajanja, promjene, djelovanja itd. Po ovome je čovjek na neki način urođen samomu sebi.⁷⁴ Ove su ideje uvijek prisutne u ljudima iako ih oni možda ne percipiraju svjesno. Čini se da je Locke zanemario sav ovaj čovjekov potencijal, i zato prema Lockeu proizlazi da sve što u čovjeku nije svjesno percipirano ni ne postoji. Međutim, kako je na početku rečeno, Leibniz smatra da ovo nije mogao strogo misliti jer sve što se nalazi u sjećanju nije uvijek samom čovjeku osviješteno, u jasnoj svijesti. Nekada čak i kada se osoba želi nečega prisjetiti, to ne može učiniti iako u nekim drugim prilikama neki podražaji potaknu u njoj sjećanja kojih se u tom trenutku nije ni pokušavala sjetiti. Ovdje Leibniz s razlogom postavlja pitanje zašto bi sve trebalo biti stečeno zapažanjem izvanjskih, ali ne i unutarnjih stvari i pojava, ako već i Locke sam uviđa refleksiju kao izvor ideja. Dakle, djelomično se slaže s njime, ali uviđa da Locke pod urođenim istinama vidi samo ono što se odobrava prirodno, putem instinkta bez nekog većeg znanja o tome. Takve istine postoje, kaže Leibniz, ali postoji i nešto što on naziva prirodnim, ili bolje: naravnim svjetlom (*la lumière naturelle*) koje pretpostavlja razgovijetno znanje i koje je samo saznanje ljudskog duha i urođenih ideja.⁷⁵ A budući da su urođene ideje implicitno sadržane u duhu, on ih ima sposobnost i saznati.

3.5. Sklonosti i predispozicije

Za Leibniza su urođene ideje ideje „urođene kao sklonosti, predispozicije, navike, prirodne potencije, a ne kao djelovanja“⁷⁶, iako su određene potencije često praćene neprimjetnim

⁷³ Samet, Jerry, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

⁷⁴ G.W. Leibniz.: *Novi ogledi o ljudskom razumu*, str. 61.

⁷⁵ Ibid., str. 45.

⁷⁶ Ibid., str. 9.

djelovanjima koje naziva sitnim podražajima. One postoje iako ljudi često nisu svjesni većine njih. One su vrsta inklinacije koju ljudi imaju u sebi. Filalet traži od Teofila da mu poimence navede neke urođene istine pa Teofil ponavlja da su to matematičke istine geometrije i aritmetike. Naglašava da nije neko aktualno, riječima, mislima i djelima lako iskazivo znanje urođeno u ljudima već da je urođeno potencijalno znanje. Da bi podrobno objasnio kako je moguće posjedovati potencijalno znanje, uvodi slikovitu priču o žilicama koje ocrtavaju lik Heraklea u kamenu i prije nego što je lik iz kamena isklesan te žilice naznačuju njegovo potencijalno postojanje. Filalet ovo ne može pojmiti. Kako istine mogu postojati u našem umu a da um ne zna da ih ima?⁷⁷ Teofil se vraća na obrise lika u kamenu. Nije teško zamisliti lik ako je ocrtan određenim obrisima iako ga kipar još nije isklesao. Filalet naravno primjećuje da ako je uistinu tako, onda u ljudima mogu postojati znanja kojih nikada neće biti svjesni niti znati da postoje. Teofil prihvaća ovu primjedbu i kaže da je lako moguće da se to dogodi ako ljudi nikada ne usmjere svoju pažnju na njih, ali onda o naravi tih istina ni on ništa ne može reći, čak ne može reći sa sigurnošću ni da postoje.⁷⁸

Leibnizova epistemologija ima tu manu da uvodi problem ovih ideja o kojima se ništa ne može reći pa čak ni potvrditi ili negirati njihovo postojanje.

3.6. Teorija sitnih opažaja/ misli li um uvijek

Leibniz smatra da naša spoznaja dio svog temelja ima u onome što on naziva sitnim opažajima (*petites perceptions*). Pojedinačno su nezamjetni, ali kada ih se nakupi kritična količina, počinju djelovati na naša vanjska i unutarnja osjetila. Oni onemogućavaju potpuno razumijevanje ljudskih konkretnih većih i zamjetljivih opažaja koji nisu isključivo samo njihov zbroj već izgleda da puno toga veći opažaji gube. Oni „predstavljaju tek svojevrsne aproksimacije koje ne bi bile moguće da mnoštvo sitnih opažaja nije ostalo izvan horizonta onoga što je opaženo.“⁷⁹ Ljudi se susreću s puno više opažaja nego što su toga svjesni, ali ovi opažaji imaju svoje latentne funkcije

⁷⁷ Ibid., str. 41.

⁷⁸ Ibid., str. 40.

⁷⁹ Dragan Prole, „Pojam meditacija kod Descartesa i Leibniza“, *Filozofska istraživanja*, 34(1-2), 2014., str. 163-179., str 176.

čiji je najveći učinak u onim radnjama i odlukama koje ljudi donose „mimo razumskih procedura.“⁸⁰

Ova Leibnizova teorija o sitnim podražajima proizlazi iz njegove teorije o monadama i prestabiliranoj harmoniji.⁸¹ Za raspravu o urođenim idejama ona je bitna jer Leibniz smatra da Locke nije u pravu kada kaže da um ne misli uvijek. On smatra da nije istina da ljudi ne opažaju ništa kada ne sanjaju niti smatra da tijela ikada postižu potpuno mirovanje.⁸² On smatra da kako tijela ne mogu bez kretanja tako ni duša ne može bez misli. U svakom trenutku postoji beskonačno mnogo sitnih podražaja u ljudima koje oni svjesno ne uočavaju. Ne uočavaju ih jer su presitni, mnogobrojni i homogeni. Ovo uspoređuje sa zvukom valova. More šumi i čovjek čuje šum mora, ali taj šum je sazdan od beskonačno mnogo malih i pojedinačnih šumova koje uopće ne može razlikovati, pojedinačno razabrati.⁸³ Nikad ljudski san nije toliko čvrst da čovjek ne osjeti neke slabe podražaje, niti bi ga ikada probudio glasan zvuk da se nisu čuli njegovi jedva čujni počeci.⁸⁴ Ovi sitni podražaji po Leibnizu tvore ljudske kompleksne osjete kao što je na primjer okus. Oni su također ono što individuu čini jedinstvenom individuom te ju povezuju s njenom prošlošću, tj. s prošlim sjećanjima. Ovdje Leibniz napada Lockeovu primjedbu o mogućnosti metempsihoze, odnosno da postoji mogućnost da ljudska svijest (duša) može iz jednog čovjeka dok spava otići u drugo a da je nijedan od dvoje ljudi nije svjestan da dijeli svijest (dušu) s drugim tijelom. Locke je u mogućnosti ovaj zaključak izvesti upravo stoga što smatra da duša na bilo koji način može prestati misliti, tj. biti svjesna sebe.

Preko ovih sitnih podražaja Leibniz nalazi utemeljenje svoje spoznajne teorije, odnosno kako se u anglosaksonskome svijetu kaže – svoje epistemologije i filozofije uma. Oni objašnjavaju prestabiliranu harmoniju između duše i tijela te među monadama i jednostavnim supstancijama.⁸⁵ Našavši tako utemeljenje čovjekova bića i njegova osobnog identiteta, Leibniz ima povoljno utemeljenje za tvrdnje koje iznosi o urođenim predispozicijama. Kao jedinstven entitet čovjek je

⁸⁰ Ibid., str. 176.

⁸¹ Samet, Jerry, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

⁸² G.W. Leibniz.: *Novi ogledi o ljudskom razumu*, str.10.

⁸³ Ibid., str. 11.

⁸⁴ Ibid., str. 11.

⁸⁵ Samet, Jerry, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

subjekt koji je određen onime što je i što je bio, njegove misli i odluke uvijek su plod ovih podražaja iako se nekad čini da je izbor između različitih alternativa jednak. Dakle, ne postoji um koji bi se mogao nazvati praznom pločom ili um bez misli.

3.7. Ideja Boga i praktička načela

Kako je rečeno u poglavlju o ključnim razlikama dvojice filozofa, Filalet koji iznosi Lockeovu filozofiju nastoji pokazati da nije istina da je očito da svi ljudi prihvaćaju određene ideje kao urođene ideje. Kao prvo, ako nešto i jest univerzalno općeprihvaćeno, to ne znači da je urođeno. Kao drugo, to stvarno i nije tako, a to se može vidjeti na primjeru toga da dva najočitija spekulativna načela 'Što jest jest' i 'Nemoguće je da ista stvar jest i nije' očito nisu prisutna u umovima svih ljudi. Teofil ne pokušava opovrgnuti ove tvrdnje izravno već ih na neki način zaobilazi. Tvrdi da je opće prihvaćanje nekih principa samo pokazatelj postojanja urođenih ideja te da određeni principi ne trebaju biti ni svjesno poznati da bi se pokazala njihova urođenost već to pokazuje činjenica da ih se prihvati čim ih se prvi put čuje. Sve je ovo već prethodno razjašnjeno, ali ovdje je bitno to ponoviti jer se Leibniz u objašnjavanju prirode urođenih ideja dotiče i ideje Boga.

Iz poglavlja o Lockeu vidljivo je što je Locke tvrdio o možebitnoj urođenosti ideje Boga. Leibniz se pak slaže s Descartesom da je ta ideja urođena.⁸⁶ Tvrdi da pojave u prirodi spontano navode ljude na uvjerenje o postojanju nekoga božanstva, tj. u neku višu silu. Tu daje primjer djeteta koje je bilo gluho i nijemo od rođenja, a koje je viđeno da štuje puni mjesec.⁸⁷ Naravno da to još uvijek nije ona ideja Boga koja se prenosi u tradiciji i koja je prisutna u filozofiji, ali smatra Leibniz da „sklonost ka saznanju ideje boga leži u samoj čovjekovoj prirodi.“⁸⁸ Također smatra da su zakoni koje Bog ljudima daje, odnosno praktička načela, urođeni. Njih čovjek postaje svjestan putem instinkta.⁸⁹ Načelo koje leži u osnovi postojanja praktičnih načela nije dio prirodnog uma jer ga se ne može dovoljno razgovijetno osnovati i dokazati, ali ako ga se prihvati, iz njega se

⁸⁶ G.W. Leibniz.: *Novi ogledi o ljudskom razumu*, str. 34.

⁸⁷ *Ibid.*, str. 36.

⁸⁸ *Ibid.*, str. 36.

⁸⁹ *Ibid.*, str. 49.

moгу izvesti zaključci⁹⁰ na kojima se dalje može graditi određeni moralni ili etički zakon. Smatra da su ta načela utisnuta u dušu kao posljedica brige za samoodržanjem i istinskim dobrom,⁹¹ ali to ne znači da ljudi nisu sposobni djelovati potpuno suprotno tim zakonima zbog nedovoljne obazrivosti na te instinkte koji su im dani, a kojima se tada suprotstavljaju ljudske strasti i predrasude.⁹² I naravno da se posljedično iz toga treba zaključiti da oni nisu urođeni jer ih se krši, kao što je to Locke i učinio.

3.9. Odgovor na Molyneuxov problem

U jednom od mnogih primjera kojima pokazuje nedovoljno dokaza koji idu u prilog postojanju urođenih ideja, Locke u svom djelu iznosi primjer čovjeka slijepoga od rođenja koji je odjednom opet zadobio vid.⁹³ Od rođenja slijep, čovjek je putem dodira naučio povezivati oblike i riječi koje ih označavaju. U jednom trenutku progleda i pred njega se stave kugla i kocka. Locke postavlja pitanje hoće li čovjek samo gledanjem moći razlikovati ove objekte i znati što je što. Lockeov odgovor je naravno negativan, odnosno čovjek neće biti u stanju znati koji je objekt koji. To je odgovor njegova empirizma, odnosno sve se svodi na znanje činjenica, a činjenica je da se osjeti dodira i vida mogu dovesti u korelaciju samo učenjem na primjerima.⁹⁴

Leibniz je puno više precizan u odgovoru na ovo pitanje i dijeli ga na dva slučaja. Prvo, iz Lockeove prezentacije pitanja nije jasno je li čovjeku koji je upravo progledao rečeno koji su objekti ispred njega.⁹⁵ Ako osoba zna da se ispred njega nalaze kugla i kocka onda će razlikovati koji je objekt koji nas osnovu umskih načela i uz pomoć kojih mu je prije bilo omogućena spoznaja dodirom.⁹⁶ Leibniz tvrdi da je tako jer postoje neupitni dokazi da i slijepi ljudi mogu naučiti zakone geometrije, odnosno dodirom raspoznaju da kugla nema nikakvih istaknutih točaka (ili vrhova) dok ih kocka ima osam i u vizualnom prikazu dvaju objekata jedan će imati istaknute točke dok

⁹⁰ Ibid., str. 49.

⁹¹ Ibid., str. 49.

⁹² Ibid., str. 52.

⁹³ John Locke, *Ogledi o ljudskom razumu*, str. 144.-145.

⁹⁴ Joseph Bennet, "Leibniz's New Essays", str. 28.

⁹⁵ Ibid., str 28.

⁹⁶ G.W. Leibniz.: *Novi ogledi o ljudskom razumu*, str. 97.

drugi neće.⁹⁷ Naravno, uz to znanje takva osoba može naučiti zakone optike u kojoj se primjenjuje geometrija i na taj način također doći do zaključka. Dakle, očito je da ovo znanje nije čovjeku dano a priori, ali ovaj primjer dobar je pokazatelj onoga što Leibniz naziva potencijalnim znanjem.

S druge strane, Leibniz smatra da osoba ne bi mogla riješiti problem ako joj nije rečeno koja se dva objekta ispred nje nalaze. Nije samo problem to što čovjek vidi te objekte ali ih ne razlikuje, javlja se problem da bez prethodne napomene on neće pomisliti da je ono što vidi možda samo crtež na papiru koji predstavlja tijela.⁹⁸ Naravno, uz znanje optike i kretanje dvaju prezentiranih tijela ili mijenjanjem izvora svjetlosti u odnosu na tijela, postojala bi mogućnost da čovjek zaključi da je riječ o tijelima i da možda shvati o kojim tijelima je riječ.⁹⁹ Locke ovdje implicira činjenicu da bi bilo potrebno uspostaviti vizualno-taktilnu korelaciju kako bi se došlo do saznanja o prirodi predmeta.¹⁰⁰

3.10. Sudar empirizma i racionalizma

U prethodnim se je poglavljima vidio pravi sraz između Filaletova (Lockeova) empirizma i Teofilova (Leibnizova) racionalizma. Filalet smatra da se urođene ideje mogu opovrći empirijski ili logički.¹⁰¹ Međutim Teofil spram tog empirizma postavlja racionalizam. Empirijsku tvrdnju da je očito da ne postoje ideje koje svi ljudi posjeduju, pobija tvrdnjom da se njena univerzalnost ne može dokazati empirijskim putem jer dokaz mora doći od razuma koji je u stanju apstrahirati od pojedinačnih primjera. Dakle, ona empirijska tvrdnja ne osporava urođene ideje koje su za Teofila latentno prisutne u svim ljudima. Drugi kamen spoticanja među sugovornicima jest pojam toga 'što se nalazi u razumu'. Filalet smatra da je kontradiktorno tvrditi da u razumu postoje ideje kojih on nije svjestan. Međutim, Teofil u tome ne vidi problem jer definira urođene ideje kao predispozicije koje je ljudski um sposoban otkriti u sebi. Tu se očituje razlika koju Teofil radi između aktualnog i potencijalnog znanja a koju Filalet uopće ne pretpostavlja.¹⁰² Potencijalno

⁹⁷ Joseph Bennet, "Leibniz's New Essays", str. 28.

⁹⁸ G.W. Leibniz.: *Novi ogledi o ljudskom razumu*, str. 98.

⁹⁹ Joseph Bennet, "Leibniz's New Essays", str. 28.

¹⁰⁰ Ibid., str. 28.

¹⁰¹ S. A. Champagne, „Leibniz On Innate Ideas“, str. 63.

¹⁰² Ibid., str. 64.

znanje nije mogućnost razuma da shvati određene istine već predispozicija koju ima da prihvati istine koje se nalaze unutar njega jednom kada je bio potaknut osjetilima da ih otkrije. Filaret shvaća znanje kao znanje činjenica do kojih se je došlo uz pomoć osjetila, dok je za Teofila to samo aktualno znanje, ali ne i cjelokupno koje čovjek ima.

Dakle, do suglasja o urođenim idejama između dvojice sugovornika ne dolazi. Pomalo se stječe dojam da je cijeli dijalog više komuniciranje ideja jednih preko drugih jer ne postoji zajedničko tlo na kojem bi pojmovi urođenih ideja, naravi znanja, uma i duše bili utemeljeni.

4. Immanuel Kant

Ovu raspravu koja je počela još u antičko doba, a koju su do najvišeg vrhunca dovela djela Locke i Leibniza na mnogo je načina došla svome kraju u filozofiji Immanuela Kanta. On je u svom filozofskom opusu nastojao pomiriti empirizam i racionalizam koji su činili temelje sve dotadašnje filozofije pa tako i bili izvor mnogih neriješenih filozofijskih problema. Iako je u početku bio pod velikim utjecajem dogmatičkoga racionalizma Leibniza i Wolffa, prekretnicu u njegovoj filozofiji uzrokovao je David Hume čija je empiristička filozofija vodila u skepticizam, tj. do sumnje u mogućnost racionalnog opravdanja ljudskog iskustva.¹⁰³ Potaknut tako Humeovim razmišljanjima i opomenom o našem neznanju stvarne veze između uzroka i učinka, Kant je odlučio naći novi način razmatranja filozofskih problema. Ovdje će biti riječ o njegovu odgovoru na raspravu o urođenim idejama.

Glavni prigovor koji je Kant uputio racionalistima, zastupnicima postojanja urođenih ideja bio je taj što su prihvatili činjenicu da ono što je urođeno pripada neovisnoj stvarnosti. Međutim, istovremeno nisu mogli objasniti u kakvu su odnosu urođene ideje sa stvarnošću niti kako bi se taj odnos mogao uporabiti za objašnjenje cijeloga raspona ljudskog znanja.¹⁰⁴ Na taj način nisu uspjeli dati odgovor na Humeovo pitanje o tome do kolike je spoznaje zapravo moguće doći samo putem razuma. Ono što zagovaratelji urođenih ideja, prema Kantu, nisu dovoljno dobro razlikovali bilo je to da su postulirali postojanje urođenih ideja, ali nisu utvrdili da se one nalaze isključivo u umovima ljudi, tj. da one ne korespondiraju nužno onomu što se nalazi u svijetu oko njih. Oni su pokušali preko strukture uma objasniti stvarnu strukturu svijeta, ali bez neke poveznice tih dvaju dijelova ništa se o svijetu zapravo ne može dokazati. Međutim, smatra Kant, kada se odbaci pretpostavka da ljudski um može objasniti inherentnu prirodu svijeta, problem sam od sebe nestaje.¹⁰⁵ On je to i učinio rekavši da ljudski um može spoznati samo pojave, odnosno stvari kakve mu se pojavljuju, ali ne i same stvari kakve su o sebi. Znanje koje um može posjedovati ne može ići dalje od granica strukture koju mu njegova vlastita narav nameće.¹⁰⁶

¹⁰³ Paul Guyer, "Kant's answer to Hume?", *Philosophical Topics*, 31(2003.)1/2, str. 127-164., str. 127.

¹⁰⁴ Samet, Jerry, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹⁰⁵ Samet, Jerry, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹⁰⁶ Samet, Jerry, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

Kant je problem urođenih ideja pokušao riješiti tako što je transcendentalnim istraživanjem izveo da u umu postoje čisti pojmovi razuma *a priori* koje aristotelovski naziva kategorijama. Razlikuje ih 17 koje dijeli pomoću četiriju momenata suda: kvantitet, kvalitet, relacija i modalitet. Ove su kategorije neovisne o svakom iskustvu, to su mislene forme čistoga razuma koje se zapravo odnose – i zato ispravno primjenjuju – jedino na objekte čovjeku mogućeg iskustva, a ne i na same stvari o sebi. One nisu izvor cjelokupne ljudske spoznaje, ali omogućuju iskustvenu spoznaju. Kant se slaže s Lockeom o nepostojanju urođenih ideja u ljudskom umu po kojima bi čovjek neovisno o iskustvu spoznavao, i smatra da po vremenu iskustvo prethodi spoznaji iz samoga uma. Ali ne slaže se s njim oko načina na koje se te ideje formiraju. Locke smatra da sve ideje koje ljudski um ima nastaju apstrahiranjem iz iskustva i kombiniranjem tih apstrahiranih elemenata, dok Kant smatra da nije tako već da su one proizvod pažljivog promišljanja naravi samog iskustva.¹⁰⁷

U tome smislu Kant piše na samome početku Uvoda drugoga izdanja *Kritike čistog uma* (1787.):

„Da sva naša spoznaja počinje s iskustvom, o tome nema nikakve sumnje. Jer čime bi se inače moć spoznavanja pobudila na djelovanje, ako se to ne bi događalo pomoću predmeta koji podražuju naša osjetila, pa dijelom sami stvaraju predodžbe, a dijelom stavljaju u gibanje našu razumsku djelatnost da te predodžbe uspoređuje, da ih povezuje ili rastavlja, prerađujući na taj način sirovu gradu osjetnih dojmova u spoznaju predmeta koja se zove iskustvo? Po *vremenu* dakle ni jedna spoznaja u nama ne prethodi iskustvu i s njime započinje svaka spoznaja.“

„No premda sva naša spoznaja započinje s iskustvom, ipak zbog toga ne proizlazi upravo svaka *iz* iskustva. Moglo bi iako biti da je sama naša iskustvena spoznaja nešto što je složeno od onoga što primamo pomoću dojmova i onoga što naša vlastita moć spoznavanja daje sama od sebe (samo prouzrokovano osjetilnim dojmovima [točniji prijevod: pošto su joj osjetilni utisci samo dali povod za to]). Taj dodatak mi ne razlikujemo od osnovne materije, sve dok nas duga vježba nije upozorila na nj i izvježbala nas za njegovo odvajanje.“

„Postoji li takva spoznaja koja je nezavisna od iskustva i čak od svih dojmova osjetila, to je dakle pitanje kojemu je potrebno bar još pobliže istraživanje i koje se ne smije otpraviti odmah

¹⁰⁷ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

na prvi pogled. Takve se spoznaje zovu *spoznaje a priori* i razlikujemo ih od *empirijskih*, koje svoje izvore imaju *a posteriori*, naime u iskustvu.¹⁰⁸

Već se je u inauguralnoj disertaciji *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis* (1770., § 8) moglo vidjeti kako Kantu kartezijevski urođeni pojmovi (*conceptus connati*) počinju značiti čiste pojmove razuma kao stečeni pojmovi (*conceptus acquisiti*) koje stječemo njihovim apstrahiranjem iz zakona koji su usađeni u razum:

„Budući da se u metafizici ne nalaze iskustvena načela, pojmove pripadne metafizici ne treba tražiti u osjetilima, nego u samoj naravi čistoga razuma, ali ne kao *urođene* pojmove nego kao pojmove apstrahirane od zakona usađenih u [raz]um (pozorno prateći njegovo djelovanje povodom iskustva), dakle kao *stečene* pojmove. Toga su roda [pojmovi] mogućnost, zbiljnost, nužnost, supstancija, uzrok, itd. sa svojim oprjekama ili korelatima [tj. nemogućnost, nezbiljnost, slučajnost, akcident, učinak, itd.].“¹⁰⁹

U *Kritici čistoga uma* još je jasnije Kant izveo transcendentnim istraživanjem izvora naše iskustvene spoznaje kako se mogu razlučiti elementi te spoznaje koji potječu iz razuma, tj. čisti razumski pojmovi i načela, od elemenata koji potječu iz osjetilnosti, tj. osjetilnih zorova koji se dovode u prostorni i vremenski red po prostoru i vremenu kao čistim, prediskustvenim formama ljudske osjetilnosti. Dakle, Kant umjesto o urođenim pojmovima govori o čistim pojmovima razuma koje otkrivamo pomno prateći zakonitosti po kojima ljudski razum u sudovima promišlja i povezuje osjetilne opažaje. Zato Kant u tradicionalnoj logičkoj tablici sudova pronalazi funkcije razuma, a iz njih izvodi čiste razumske pojmove.

Kant se ovakvim pristupom na svoj način nadovezuje na Lockeov i Leibnizov pojam refleksije nad onim što naš um radi dok se bavi idejama koje posjeduje, premda će u istoj *Kritici čistog uma*, u poglavlju o amfiboliji refleksivnih pojmova, odbaciti Leibnizovu monadologijsku metafiziku.

¹⁰⁸ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 377.

¹⁰⁹ Immanuel Kant, *Latinska djela*, Scopus, Zagreb, 2000., str. 244-245. U tekstu diplomskoga rada dan novi prijevod latinskoga izvornika ovoga mjesta napravio je moj mentor Ljudevit Fran Ježić.

5. Noam Chomsky

Nakon Kanta rasprava je manje-više završila uvjerenjem da je teorija o urođenim idejama nazadna i neznanstvena jer je bila neraskidivo vezana uz već odbačene metafizička i teološka učenja.¹¹⁰ Ona su smatrana nespojivima s naturalističkom i pozitivističkom slikom ljudske prirode¹¹¹ koja se je razvila pod utjecajem znanstvenih otkrića sedamnaestog stoljeća. Ovaj stav zadržao se je i u dvadesetom stoljeću kod logičkih pozitivista, empirista i strukturalista koji su držali da čovjek ne može imati apriornu spoznaju inteligibilnog ustroja prirode.¹¹² Odmak od ovog uvelike prevladavajućeg mišljenja učinio je poznati američki filozof Noam Chomsky, lingvist, filozof i društveni kritičar, široj javnosti poznat po svojim društveno-političkim komentarima na temu liberalizma. Chomsky je 50-ih godina prošlog stoljeća svojim teorijama započeo neočekivani obrat u području lingvistike i promijenio smjer u dotadašnjem akademskom proučavanju jezika. On je prepoznao jezik kao nešto što je jedinstveno čovjeku te nešto što nije isključivo kulturno već i prirodno zadano.¹¹³

Bihevioralni psiholozi, kao što je B. F. Skinner, smatrali su da kao i sva druga ponašanja na učenje jezika kod djece utječu: njihovo trenutno okruženje i povijest dobivenih nagrada (ili njihove deprivacije) kao odgovor na prethodne pokazane jezične vještine.¹¹⁴ Međutim, Chomsky je primijetio da oba Skinnerova izvora znanja jezika nedovoljno opisuju njegovo bogatstvo i kompleksnost stvaranja uvijek novih izraza i oblika govora. Ovladavanje jezikom, za njega, nije samo rezultat utjecaja vanjskih elemenata na pojedince. Jezik je, smatra Chomsky, nezavisan od podražaja jer se bilo koja riječ može izreći kao reakcija na određeni podražaj iz okoline, ovisno o stanju uma pojedinca koji ju izgovara.¹¹⁵ Također, mala djeca često uče jezik pasivno, tj. slušajući druge ljude a da ih oni nužno ne ispravljaju kada krivo izgovaraju riječi ili izmišljaju vlastite.

¹¹⁰ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹¹¹ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹¹² Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹¹³ James A. McGilvray, "Noam Chomsky". Encyclopedia Britannica, 23. 5. 2021.

(<https://www.britannica.com/biography/Noam-Chomsky#ref283806>, pristup 15. 9. 2021.)

¹¹⁴ Fiona Cowie, "Innateness and Language", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/innateness-language/>>

¹¹⁵ Fiona Cowie, "Innateness and Language"

Učenje jezika nije nužno ovisno ni o prošlim iskustvima jer su ljudi u stanju reći i činiti ono što ih se nije učilo.¹¹⁶ Isto se može reći i za razumijevanje jezika jer su ljudi očito u stanju razumjeti riječi i rečenice koje prethodno nikada nisu čuli u danom redosljedu ili u drugim okolnostima.

Učenje jezika jednostavno nije svedivo na razvijanje korpusa svih rečenih termina pod utjecajem vanjskih podražaja jer svaka nova rečenica može biti potpuno nova kombinacija poznatih riječi. Jezikom upravljaju razna semantička i sintaktička pravila koja određuju redosljed riječi u rečenici, odnosno svaki jezik ima tzv. generativnu gramatiku, skup pravila koja omogućuju razumijevanje rečenica, a kojih pojedinac obično nije svjestan.¹¹⁷ Mala djeca u vrlo ranoj dobi uspijevaju bez ikakva formalnog poučavanja dosljedno razumijevati i interpretirati rečenice s kojima se prije nisu susretala. Ova sposobnost navela je Chomskog na formuliranje argumenta o siromaštvu stimulusa¹¹⁸ koji ukratko kaže da djeca u svome okruženju nisu okružena dovoljno bogatim podacima jezičnog izričaja da bi uspjela steći sva kompleksna znanja uporabe jezika. Razlog zašto djeca uspijevaju ovladati jezikom, smatra on, leži u urođenom znanju određenih pravila koja ih usmjeravaju u razvijanju i razumijevanju gramatike njihova jezika.¹¹⁹ Dakle, sva djeca, u kojoj god kulturi rođena posjeduju „univerzalnu gramatiku“ koja im je urođena, a Chomsky smatra da je ugrađena u neurološku strukturu mozga.¹²⁰

Univerzalna gramatika sastoji se od skupa nesvjesnih uvjeta kojim čovjek određuje je li određena rečenica ispravna. Ona nije nužno jednaka za svaki jezik. Govornik hrvatskog jezika može reći: „Idem sutra u Zagreb.“, i prepoznaje to kao sintaktički i semantički dobro složenu cjelinu (tj. kao ovjerenu rečenicu hrvatskoga jezika), dok govornik engleskog jezika ne može reći: „Go tomorrow to Zagreb.“, a da ne prepozna da nešto nedostaje jer engleski jezik ne dopušta izostanak subjekta u rečenici, a on nije dovoljno jasno izražen na glagolu (koji za tri lica jednine i tri lica množine razlikuje samo dva oblika: *go* i *goes*).¹²¹ Također, proces kojim se određene rečenice razumijevaju kao ispravne, dok druge to nisu, univerzalna je i ne ovisi o značenju rečenica. Primjerice, za rečenicu: „Ići Marko sutra u Zagreb“, govornik hrvatskog jezika shvaća

¹¹⁶ Fiona Cowie, "Innateness and Language"

¹¹⁷ Fiona Cowie, "Innateness and Language"

¹¹⁸ Fiona Cowie, "Innateness and Language"

¹¹⁹ Fiona Cowie, "Innateness and Language"

¹²⁰ Fiona Cowie, "Innateness and Language"

¹²¹ Fiona Cowie, "Innateness and Language"

da je sintaktički neispravna premda može razumjeti njeno značenje. S druge strane, rečenica: „Slatka bezukusna tuga priča s nervoznim smirenim brodom“ potpuno je besmislena unatoč gramatičkoj ispravnosti.

Iako je Chomsky s godinama prilagodio svoju teoriju o učenju jezika, njegovoj tezi da je skup pravila urođenih čovjeku povezan s neurološkom strukturom mozga idu u prilog neka znanstvena otkrića. Afazija je „gubitak ili poremećaj govora koji uključuje smanjenu mogućnost razumijevanja ili izražavanja (ekspresiju) riječi odnosno njihovih neverbalnih ekvivalenata.“¹²² Postoje Wernickeova i Brocina afazija koje se javljaju pri oštećenju ovih dijelova mozga. Ljudi koji pate od prvog poremećaja često izgovaraju besmislene fraze, dok drugi nemaju problema s razumijevanjem i povezivanjem riječi, ali teže mogu stvoriti riječi ili to uopće ne čine.¹²³ U prilog njegovoj teoriji ide također i činjenica da je svako dijete u stanju naučiti jezik unutar par godina izloženosti tomu jeziku, dok mogućnost učenja jezika opada s godinama, što se može vidjeti i na primjeru odraslih imigranata u tuđoj zemlji. Već odrasli pojedinci teško nauče novi jezik te zadrže naglasak svog izvornog jezika dok jako mala djeca nauče jezik bez ikakvih problema i ne razvijaju naglasak u 'novom jeziku' koji njihovi roditelji teško mogu naučiti prikriti.

¹²²Online *MSD priručnik dijagnostike i terapije* (<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/funkcija-i-disfunkcija-mozdanih-reznjeva/afazija>)

¹²³ Ibid.

Zaključak

Ovaj se je diplomski rad bavio prirodom čovjeka u domeni u kojoj tu prirodu oblikuje narav njegove spoznaje. Preko racionalističkog pristupa Leibniza i empirističkog pristupa Lockeja uz dopunu s razmatranjima Descartesa, Kanta i Chomskog ovaj rad nastojao je okvirno ocrtati smjer razvoja shvaćanja novovjekovnog filozofskog viđenja toga što ljudska spoznaja jest i kako nastaje. Descartes je teorijski uveo urođene ideje za utemeljenje pouzdanosti cjelokupne naše spoznaje. Na ovo je Locke imao mnogo što prigovoriti i nadodati i napisao je zato prvi novovjekovni sustavni pokušaj utemeljenja epistemologije. Misao vodilja bila je ta da urođene ideje ne postoje i da do cjelokupne spoznaje koju ima čovjek može doći bez urođenih načela i principa oslanjajući se isključivo na svoje iskustvo. Leibniz je na ovo pokušao odgovoriti proširivanjem pojma urođenih ideja koje je Descartes uveo rekavši da su one implicitno zadani principi u ljudima koji se često obrazuju putem iskustva. Nakon velikih oponentata empirizma i racionalizma Immanuel Kant pokušao je dati odgovor na ovo pitanje pomaknuvši težište s urođenih ideja na apriorne kategorije kao čiste pojmove razuma koje su uvjet svake spoznaje. Nakon Kanta rasprave su krenule različitim pravcima, ali s obzirom na sve brži razvoj prirodnih znanosti prevagnuo je empiristički i pozitivistički pristup u razmatranju mogućnosti ljudske spoznaje. Na sve što je imalo podsjećalo na metafizičke i teološke doktrine počelo se je gledati kao na nešto neznanstveno i nazadno.¹²⁴ Dvadeseto stoljeće preplavili su logički pozitivisti i empiristi koji su slijedili Humea i tvrdili da čovjek ne može imati nikakvu apriornu spoznaju o inteligibilnom svijetu.¹²⁵ Na kraju je Noam Chomsky, u području lingvistike, opet oživio mogućnost postojanja urođenih obrazaca tvrdnjom da jezik nije samo naučen ili prenosiv već je i genetski zadan. Pritom se je sjetio kartezijske gramatike Port-Royala kao uzorita prethodnika svojih novih nastojanja i napora, pa je utoliko i staru raspravu obnovio i aktualizirao.

Cjelokupna rasprava je u mnogo čemu bila plodonosna. Izravno i neizravno je pridonijela razvoju filozofije uma, lingvistike, psihologije i raznih drugih znanosti i disciplina koje danas poznaje humanistička struka pa bi za kraj bilo dobro reći što se je skrivalo u pozadini ovih problema i zašto su se filozofi uopće bavili ovim pitanjem. Osim očite potrebe za istraživanjem

¹²⁴ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹²⁵ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

ljudske prirode i neprestane želje za proširivanjem znanja o čovjeku i tome kako ga svijet oblikuje koja je prethodila svakoj filozofiji pa i onoj najstarijoj koju poznaju spisi, u novovjekovnom razdoblju iskristalizirala su se određena pitanja koje je ta potraga proizvela.

Iako je mjesto sukoba bilo u području epistemologije, boljim promatranjem izvornih rasprava može se vidjeti da je svaka strana imala svoje razloge zbog kojih je rješavanje ovog pitanja bilo krucijalno. Među racionalistima, branitelji urođenih ideja imali su na umu šire područje metafizike teologije i etike koje su htjeli obraniti.¹²⁶ Većina ovih filozofa smatrala je da se ljudska bića u svojoj biti po nečemu moraju moći razlikovati od ostatka prirodnog svijeta kao ona koja nisu potpuno sastavljena od materije. Sam stvoritelj je u ljude postavio određene urođene principe i dublju istinu o pravoj naravi svijeta, a čovjek mora otkriti tu unutarnju istinu usprkos često zbunjujućim signalima koja osjetila dobivaju iz okoline.¹²⁷ Ako bi se ispostavilo da urođene istine ne postoje, smatralo se je da bi to potkopalo moralne i običajne zakone koje drže društvo i civilizaciju na okupu. S druge strane Locke nije smatrao da će zastupanje teze da urođene ideje ne postoje potkopati te iste zakone. I sam je vjerovao u život poslije smrti i u čovjekovu dvojaku narav. Za njega su teze o urođenim idejama predstavljale problem jer su vodile do praznovjerja i zlorabe. One su se mogle zlorabiti kao sredstvo intelektualne nadmoći, jer bi oni koji nisu dorasli zadatku otkrivanja tih istina u sebi morali biti vođeni onima koji to jesu, ili barem tvrde da jesu.¹²⁸ Locke je vidio problem u tome što se urođenost ideja predstavlja kao svojevrsno naslijeđeno bogatstvo i po njemu to je ozbiljno oduzimalo vrijednost čovjekovim naporima da putem svojih osjetila u suradnji s razumom dođe do spoznaje. Razumijevanje nije nekakav naslijeđeni dar, to je individualni napor. Stvoritelj je čovjeku dao potrebne alate da prikupi znanje iz iskustva i čovjek je dužan to činiti.¹²⁹ Ljudi su u potpunosti zaslužni za stečeno znanje koje imaju jer su prikupili potrebnu građu i mentalnim je naporima oblikovali i tako kreirali svoje znanje.

Potpuno odbacivanje svakog nematerijalističkog gledanja na proces zadobivanja spoznaje nešto je što Locke sigurno ne bi prihvatio. Danas prevladava mišljenje da su ljudi bića koja su isključivo dio postojećeg prirodnog svijeta, da u njima ne postoji nikakav božanski

¹²⁶ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹²⁷ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹²⁸ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

¹²⁹ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

(duhovni/nematerijalni) element pa ni neka nit vodilja osim one koju pruža iskustvo.¹³⁰ Možda će se u budućnosti doći do novih otkrića na tragu onoga što je započeo Chomsky ili pak nekim drugim putem, ali nekako se čini izglednim, jer tako je povijest rasprave pokazala, da se to pitanje nikad u potpunosti neće razriješiti u korist empirizma ili racionalizma.

¹³⁰ Jerry Samet, "The Historical Controversies Surrounding Innateness"

Bibliografija

Anselm of Canterbury, *Monologion and Proslogion with the Replies of Gaunilo and Anselm*, prev. Thomas Williams, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge, 1996.

Aristotel, *O duši*, Naklada naprijed d.d., Zagreb, 1996.

Bennet, Joseph, "Leibniz's New Essays", *Philosophic Exchange*, 13(1)1982., str. 25.- 38.

Champagne, S. A.: „Leibniz On Innate Ideas“, *Lyceum*, V(1)1993., str. 61.-65.

Chomsky, Noam, *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*, Harper & Row, New York, 1966.

Cowie, Fiona, "Innateness and Language", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/innateness-language/> (1.9.2021.)

Descartes, René, *Razmišljanja o prvoj filozofiji*, Demetra, Zagreb, 1993.

Descartes, René, *Rasprav o metodi i Osnovi filozofije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951

Descartes, René. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14710> (21.6.2021.)

Goad, Candice S., „Locke and Leibniz: The innatenes debate“, University Microfilms International, Ann Arbor, SAD, 1991. (doktorski rad: Rice University, Houston, Texas).

Guyer, Paul, "Kant's answer to Hume?", *Philosophical Topics*, 31(1/2)2003., str. 127-164.

Kant, Immanuel, *Kritika čistog uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.

Kant, Immanuel, *Latinska djela*, Scopus, Zagreb, 2000.

Leibniz, Gottfried W.: *Novi ogledi o ljudskom razumu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.

Locke, John: *Ogledi o ljudskom razumu*, sv. I, Breza, Zagreb, 2007.

Maslač, Suzana, „Meditacije o prvoj filozofiji - René Descartes“, *Diacovensia* 24(3)2016., str. 486- 496.

McGilvray, James A.. "Noam Chomsky", *Encyclopedia Britannica*, 23. 5. 2021., (<https://www.britannica.com/biography/Noam-Chomsky#ref283806>, pristup 15. 9. 2021.)

Prole, Dragan, „Pojam meditacija kod Descartesa i Leibniza“, *Filozofska istraživanja*, 34(1-2)2014., str. 163-179.

Samet, Jerry, "The Historical Controversies Surrounding Innateness", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/innateness-history/> (pristup 15.6.2021.)

Online MSD priručnik dijagnostike i terapije, Placebo d.o.o., Split, 2014. (<http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/funkcija-i-disfunkcija-mozdanih-reznjeva/afazija>, pristup 15. 9. 2021.).